

2.3. Batı Türkçesi

2.3.1. Eski Anadolu Türkçesi

Faruk K. TİMURTAŞ

Türk Dünyası El Kitabı

Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay.:121, Ankara 1992

Türkiye Türkçesinin tarihî devresinin ilkinî, Eski Anadolu Türkçesi teşkil etmektedir. Selçuklu devri Türkçesini de içine alan bu devre XIII. asırdan XV. asrın sonuna kadar devam etmiştir. XV. asrın ikinci yarısı bir geçiş devri olmakla beraber, Eski Anadolu Türkçesinin hususiyetleri, bütün XVI. asır boyunca devam etmiş; hattâ, XVII. asırda da kendisini göstermiştir.

Selçuklu devrinden bugüne pek az eser kalmıştır. Bunların büyük bir kısmı, daha sonraki yüzyıllarda istinsah edilmiş metinlerdir. Bunlar Sultan Veled, Ahmet Fakih, Şeyyah Hamza ve Dehnâhî'ye âit bulunmaktadır. XIII. asrın sonuyla XIV. asrın başında yaşamış olan Yunus Emre de Selçuklu devrinden sayılabilir.

Eski Anadolu Türkçesi devresinin gramer hususiyetlerini, her asra âit belli başlı eserlerden örnekler vererek, ana çizgileriyle tesbit etmiş bulunuyoruz.

XIII. Asır:

CR= *Mevlâna Celâleddin-i Rumî'de Türkçe beyit ve ibareler* (Mecdut Mansuroğlu, TDAY, 1954, s. 207-220). ÇN = *Çarhnâme - Ahmed Fakih* (Mecdut Mansuroğlu, İstanbul 1956), SV = *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri* (M. Mansuroğlu, İstanbul 1958), YZŞ = *Yusuf ve Zeliha Şeyyad Hamza* (Dehri Dilçin, faksimile, İstanbul 1954), DH = *Dehhâni ve Manzumeleri* (M. Mansuroğlu, İstanbul 1947), ŞH = *Şeyyah Hamza'nın Manzumeleri* (M. Mansuroğlu, Drei Gedichte Sayyad Hamza's : UAJb. XXVI, 1954), YE = *Yunus Emre'nin Şiirleri* (Faruk K. Timurtaş, *Yunus Emre Divanı*, İstanbul 1972).

XIV. Asır:

FS = *Ferhengnâme, i Sa'di Tercümesi* - Hoca Mes'ud (Yekta Mutlu, *Ferhangnâme-i Sa'di Tercümesinin Gramer Hususiyetleri*, mezuniyet tezi, Türkiyat Enstitüsü Ktp. nr. 272), SN = *Süheyl ü Nevhalar* - Hoca Mes'ud (J.H. Mordtmann, faksimile, Hannover 1925; Tahsin Banguoğlu, *Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl ü Nevbahar*, Breslau 1938), YZD= *Yusuf ve Zeliha* - Erzurumlu Mustafa Darir (Nuran Özyiğit, *Erzurumlu Darir'in Kissa-i Yusuf Mesnevisi Üzerinde Bir İnceleme*, Türkiyat Ens. tez 592), MT = *Mantıku't-Tayr Tercümesi* - Gülşehrî (A. S. Levend, faksimile, Ankara 1957), KD = *Kelile ve Dimne* - Kul Mes'ud (A. Zajaczkowski, *Etudes sur la langue Vieille - Osmanlı. I. Morceaux choisis de la traduction turque-a-natolienne de Cailla et Dimna*, Krakowie 1934), Gz = *Üç Gazavât-ı Hz. Ali Hikâyesinin Gramer Hususiyetleri* (Erdal Duyar, Türkiyat Ens. tez. nr. 327), KB = *Kadı Burhanneddin Divanı* (T.D.K., faksimile, İstanbul 1944), KY= *Kissa-i Yusuf* (C. Brockelmann, *Ali's Qissa'i Jusuf, der alteste Vorläufer der osmanischen Literatur*: ABAW, Berlin 1916), DK = *Kitâb-ı Dede Korkut* (Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I-II*, Ankara 1958-1963).

XV. Asır:

AD= *Ahmed-i Dâî Divanı* (Ismail Hikmet Ertaylan, *Ahmed-i Dâî Külliyyatı*, faksimile, İstanbul 1952), MV = *Mevlid* - Süleyman Çelebi (Ahmet Ateş, *Vesîletü'n-Necât*, Ankara 1954), ŞD = *Şeyhî Divanı* (T. D. K., faksimile, Ankara 1942), HŞ = *Husrev ü Şirin* - Şeyhî (Faruk K. Timurtaş, *Şeyhî'nin Husrev ü Şirin'i*, İstanbul 1963), HR = *Harnâme* - Şeyhî (F. K. Timurtaş, *Şeyhî'nin Harnâme'si*, İstanbul 1971), DV = *Vassiyet-i Nûşirevân* - A. Dâî (İ. H. ertaylan, *Ahmed-i Dâî Külliyyatı*, İstanbul 1952), AP = *Âşıkpaşazâde* (H. J. Kissling, *Die Sprache des Asıkpaşazade*, Breslan 1936), KV = *Kırk Vezir* (H. W. Duda, *Die Spracheder Qyrq Vezir - Erzählungen*, Leipzig 1930), AT = *Atâî'nin Şiirleri* (F. K. Timurtaş, *Şeyhî ve Çağdaşlarının eserleri Üzerinde Gramer Araştırmaları I-II*: TDAY, 1960, 1962), SF = *Safi'nin Şiirleri* (F.K. Timurtaş ADAY, 1960, 1962), EZ = *Ezherî'nin Şiirleri* (aynı yer), HM = *Hümâmî'nin Şiirleri* (aynı yer), HSN = *Hassân'ın Şiirleri* (aynı yer), ŞR = *Şirâzî'nin Şiirleri* (F.K.Timurtaş, TDAY, 1960, 1962).

Ses Bilgisi :

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin ses bilgisi bakımından gösterdiği en dikkat çekici hususiyet, yuvarlaklık-düzlük bakımından vokal uyumunun zayıf olması; vokallerde umumiyetle bir yuvarlaklaşma temayülünün bulunmasıdır. Birçok eklerin vokallerinde bir yuvarlaklaşma görülmektedir.

Eski Anadolu Türkçesi'nin ses bilgisi hususiyetleri ana çizgileriyle şöyle sıralanabilir:

Vokaller :

1. Eski Anadolu Türkçesinde bulunan vokaller şunlardır: a, e, ı, i, o, ö, u, ü. Ayrıca bir de kapalı e'nin varlığı düşünülebilir.

Vokal Değişmeleri:

2. İlk hecedeki vokal değişmelerinden i/e meselesinde Eski Anadolu Türkçesi tarafından. Şu kelimelerdeki i'ler bugün e ile bil, bin "ben", birü YZD, bisle- YZŞ 78-2, biş, bize-, bizen- DŞ 27-5, di-, dir-, dirnek, gice, gicik-, giç, giç-, giniş, girçek, girdek, girü, il "memleket", il "yabancı", il "yıl" FS 398, ir "erken", ir "erkek" FS 982, ir-, irden "erkenden" ŞD 95-5, irdür-, irgür-, iriş-, irişdür-, irtе, irür, isen "sağ, esen" FS 424, iş "eş", işik, it-, iy, siz-, vir-, yi-, yidi, yidek, yig "yeğ, daha üstün", yil, yil- "koşmak", yim, yimiş, yin- "mağlûp etmek" FS 685, yini, yir, yir- "zemetmek, yermek", yiri- "teessûf etmek, hayıflanmak", yit- "kâfi gelmek", yit- "erişmek", yitmiş, yitür- "eriştirmek".

Bu kelimelerdeki i sesi, bugün Anadolu halk ağızlarının birçoğunda kapalı e(e), bâzılarında i, İstanbul ağızında ve yazı dilinde açık e olarak telâffuz edilmektedir.

3. Bâzı kelimelerdeki e sesi, Eski Türkçede olduğu gibi, kendini muhafaza etmiştir: eyü < edgü "iyi", gey-<ked- "giymek". Bunlar, İstanbul ağızında i olarak söylenmekle beraber, bâzı Anadolu halk ağızlarında e ve daha çok e şeklinde telâffuz edilmektedir.

4. Şahıs zamirlerinden *ben* ve *sen*'in akkuzatif ve genitif şekilleri olan *beni*, *benüm* ve *seni*, *senüñ* kelimelerinin yanında *bini*, *binüm*; *sini*, *sinüñ* şekilleri de daha

az sayıda olmak üzere görülmektedir. Türkçede zamir çekiminde kökün vokalinin değişmesi mümkün olduğundan, bu şekillerin bulunması normal telâkki edilebilir. Esasen Eski Türkçe devresinde de *ben* ve *sen* zamirinin çekiminde bu şekillere tesadüf edilmektedir.

5. Bâzı kelimelerde, Eski Türkçe devresinde e olan ses, i'dir: imdi<emdi, emti, amti, *işit*-<eşit -, *nice*<neçe, *nite*<neteg. Birkaç kelime bu i/e değişikliği umumî değildir, bâzı metinlerde görülmektedir: *işek*<eşek YZŞ 65-2, *iyel*-<edle- YZŞ 102-6 ve DŞ, *dik* dur-<tek dur "susmak" YZŞ 80-3, *digül* < tegül , tag ol YZD.

6. Arap yazısında farklı işaretler bulunmadığı için o/u ve ö/ü değişikliğini ve böylece *ugra-*, *uyan-*, *usan-*, *güzel-* *yürü-*, *yukarı* gibi kelimelerin bu devirde o ve ö ile mi yoksa u ve ü ile mi olduğunu tâyin ve tesbit etmek mümkün değildir. Diftong bulunan kelimeler dışındakilerde Eski Türkçe devresi şekillerine uymak daha isabetli olur: *osan-*, *gözel* gibi; diftonglu kelimelerde Batı Türkçesi her iki şekle de sahiptir. Ağızlara göre bu şekiller değişmektedir: *oyan-* (*uyan-*), *ogra-* (*ugra-*), *yörü-* (*yürü-*) gibi. İstanbul ağızı, muhtemelen Rumeli şivesinin tesiri ile u ve ü'lü şekilleri tercih etmiştir.

Vokal Uyumu :

7. İncelik-kalınlık bakımından vokal uyumu Eski Anadolu Türkçesinde çok kuvvetlidir. Bugün vokal uyumu dışında olan ve sadece şekli mevcut olan âdiyet-vasfiyet eki (vasfiyet zamiri) *-ki'* nin, Eski Türkçede olduğu gibi, kalın şekli bulunmaktadır; ayrıca *-k-* iki vokal arasında sadalılaşıarak *-ğ-* olmuştur: *aşnuğı* YZŞ 98-3 ve KD 8, *boyuñda-ğı* ŞD 120-10, *başuñda-ğı* HŞ 2186, *ağzuñda-ğı* 2186, *ağzuñda-ğı* ŞHN IV-4, *alnuñda-ğı* ŞHO IV-5, *anda-ğı* SV I-38 ve SN 310-15, *yananda-ğı* ŞD 189-2, *etrafdá-ğı* AP 31, *uçmakda-ğı* ÇNG 192-2, *omuzunda-ğı* SN 272-9, *havada-ğı* SN 297-2, *zamîrumda-ğı* SN 239-9, *hisarda-ğı* AP 31, *başuñdağı* AP 31. Bugün sadece ince şeklinin bulunması, Farsçadan dilimize geçen ve çok kullanılan ki bağlama edatı ve nisbet zamirinin tesiri ile izah edilebilir.

8. Cevherî fiil *i'* nin *-dük* partisip şekli olan *i-düg-i* kelimesi de, ek gibi telâkki edildiğinden olsa gerek, vokal âhengine uymuştur: *az idugi-n* HŞ 977, *hakk idugi-n* HŞ 973, *hakikat idugi-na* ŞD 102-9, *fettân idugi-n* SF 3-2.

9. Eski Türkçe devresinde mevcut olduğu hâlde, *-iken* gerundium ekinin kalın şekli yoktur. Ek, bugünkü gibi daima incedir. Bugün sadece bâzı Anadolu halk ağızlarında kalın şekli görülüyor.

10. Eski Anadolu Türkçesinde de, Eski Türkçede olduğu gibi yuvarlaklık-düzlük bakımından vokal uyumu sağlam değildir. Ayrıca bu devrede, eski ve yeni yazı dillerinden farklı olarak birçok kelimelerde bir yuvarlaklaşma kendini göstermektedir. Bu yuvarlaklaşma (labialistaion) Eski Anadolu Türkçesinin en mühim fonetik hususiyetlerinden biri teşkil etmektedir.

Yuvarlaklaşmanın çeşitli sebepleri vardır. Bir kısmında dudak konsanantları, bir kısmında ise Batı Türkçesinde *-g* ve *-g'*lerin düşmesi rol oynamıştır. Bâzı kelime ve eklerdeki yuvarlaklık ise hiçbir sebebe bağlanamamaktadır.

Yuvarlaklaşma:

11. Dudak konsonantları (b, m, p, v) tesiri ile yuvarlak vokal taşıyan kelimeler şunlardır: *bülezü*k YZŞ 71-8, *buñar* SV I-44, *demür* HŞ 11-23, *kavum* YZŞ 97-6, DK 151-9, *tırmuk* HŞ 1662, *sebüz* DK 48-9, *kirpük* AD 27-3, *tapu* GZ 46-17, *kapu* SV 1-65, *avun-* YZŞ 10-2, *kavul* "kavil, söz" YZŞ 62-7, *güvür*-YZŞ 34-11, *givür*-SV II-149, *sevü* Şd 102-9, *yavu* SV VI-4, *süvri* DK 129-5,

Daha önce Eski Türkçe devresinde dudak konsonantları dolayısıyla yuvarlaklaşmış olan vokaller, kendini muhafaza etmektedir: kamu, kulavuz (kulaguz), tamu, yavuz, delü.

Gevde kelimesindeki e, Eski Türkçede olduğu gibi, umumiyetle yuvarlaklaşma-şıkilde görülmektedir. Bununla beraber bazı metinlerde yuvarlak şekli de bulunmaktadır: *gövde* SV I-53, I-68, II-62, II-73, II-79, II-81, II-94, XXIV-8.

Kavum ve *ka*vul örnekleri, yabancı kelimelerin de yuvarlaklaşmağa uyduğunu göstermektedir.

12. Eski Türkçe devresinde mevcut olan -ğ ve -g'lerin düşerken kendinden önceki vokalleri yuvarlaklaştırması sonucu yuvarlak vokal taşıyan kelimeler şunlardır: *alu* < aliğ "alık, ahmak, aptal, sersem; aşağı; âdi, değersiz; âciz" HŞ 6926, YZŞ 23-II; *aru*<arığ "temiz" SV II-35, *ayu* < adığ SN 217-7, *ayru*<adriğ ÇN 53, *bilü* < bilig DV 300-9, *kapu* < kapiğ YZŞ 69-9, *kisu* < kisiğ "sıkıntı, eziyet, tazyik" HR 40, *saçu* < saçığ "şenliklerde, düşünlerde saçılan para vs." MV 7/1-19, *satu* < satığ YZŞ 28-7, *sevü* < sevig HŞ 4674, *saru* < sarığ Hş 881, *tapu* < tapiğ DH 5-8, *yapu* < yapığ HŞ 2118, *yazu* < yazığ HŞ 3317.

Kapu, *sevü*, *tapu*, *yapu* gibi kelimelerde yuvarlaklaşmaya -g ve -g'nin düşmesi kadar p ve v dudak konsonantları da sebep olmuştur denilebilir.

Sonundaki -ğ ve -g'ler düştüğü halde yuvarlak vokal taşımayan kelimeler de vardır: *acı* < açığ Hş 989, *assi* < asiğ GZ 42-4, *ayı* < adığ SN 248-6, *çeri* < çerig ŞD 167-1, *ka*tı < katığ AD 27-5, *kiçi* < kiçig HŞ 5719, *ıssı* < ısığ SV XXIII-7 *diri* < tiriğ YZŞ 82-3, *süçi* < süçig 1-51, *ka*rı < karığ HŞ 1741.

13. Bazı yapım eklerindeki vokaller, Eski Türkçe devrinden beri yuvarlak olarak görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de bu yuvarlaklık devam etmektedir. Bu ekler -(u)k, -(ü)k ve -aru, -erü- dür. -(u)k, -(ü)k ekiyle meydana gelen kelimeler şunlardır: *açu*ğ SV II-125, *artu*ğ MV 5-21, *ayru*ğ HR 108, *aru*ğ "zayıf, yorgun, cılız" YZŞ 49-8, *delü*ğ KB 1-10, ŞD 127-9, *eksü*ğ HŞ 2286, *esrü*ğ ŞHI-2, *sınu*ğ HŞ 4804, *tanu*ğ HŞ 4755, *tanişu*ğ "danışma, istişare" DV 303-8, HŞ 2246, *uyanu*ğ SV II-64, *yaraşu*ğ "yakışır, uygun, münasip" ŞD 104-4, *yazu*ğ "günah, cürüm" MV 16-65, *yitü*ğ HŞ 605.

-aru < -garu, erü < gerü ekiyle yapılan kelimeler mahduttur: *içerü* YZŞ 19-15, *ilerü* HŞ 951, *yukarı* SV II-22.

14. Bazı kelimelerde yuvarlak vokal bulunuşunu, bir sebebe bağlayarak izah etmek mümkün değildir. Eski Türkçe devresinde de bu vokaller yuvarlak idi. Bunların vokal âhengine uyması, daha sonraki yüzyıllarda olmuştur. Bugün de bunların bir kısmı Anadolu halk ağızlarında hâlâ yuvarlaktır. Bu vokallerin bulunduğu ke-

limeler şunlardır: agu DV 308-9, *alkun* YZŞ 65-11, *azuk* ŞD 13-6, *berü* SV XII-6, *dil-kü* HŞ 1741, *girü* DH 2-1, *incü* YZŞ 42-2, *ılduz* HR 77, *kargu* "kamiş" AD 29-11, *karşu* HŞ 877, *kendü* SV I-9, *yanku* HŞ

Bu kelimelerden başka birkaç kelime daha vokal âhengine aykırı olarak yuvarlak vokallidir. Bunlardan bir kısmı Eski Türkçe devresinde mevcut değildir, bir kısmı ise değişik şekilde görülmektedir: *degül* SV I-11, *delü* YZŞ 23-11, *hirsuz* DV 306-12, *sayru* ŞD 162-5, *üzengü* HŞ 1306.

15. Daima yuvarlak vokal taşıyan ve vokal uyumu dışında olan ekler, vokali aslında yuvarlak olanlar ve sonradan yuvarlaklaşanlar olmak üzere iki kısmdır. Vokali aslında (Eski Türkçe devresinde de) yuvarlak olan ekler şunlardır:

Faktitif eki *-dur*, *-dür*: *yi-dür* ÇN 15, *bil-dür* HR 76, *yaraş-dur* AD 16-5, *yaylay-up* SV 1-38, *getür-üp* ÇN 36, *baglan-uban* ŞD 145-11, *ger-üben* HR 74.

Faktitif eki *-dur*, *-dür*: *yi-dür* ÇN 15, *bil-dür* HR 76, *yara-dur* ŞD 162-12, *yag-dur* AD 16-15, *ir-dür* YZŞ 93-15, *in-dür* YZŞ 16-12.

Bildirme çokluk 1. şahıs eki *-uz*, *-üz* (biz'den): *perişân-uz* HŞ 1286, *biz-üz* HR 80, *bir-üz* SV II-39. Ekin az olmakla beraber *-vuz*, *-vüz* şekli de vardır: *râzı-vuz*, YZŞ 86-14, *ne-vüz* SV XVI-I.

İstek teklik 1. şahıs eki *-a-vam*, *-e-ven bâzan -a-vum*, *-e-vüm* şeklinde görülmektedir: *ağlay-a-vum* SV VIII-1, *dut-a-vum* SV VIII-3, *gözley-e-vüm* SV VIII-6, *iç-e-vüm* SV VIII-3.

18. Sıfat yapma eki *-lu*, *-lü* (< -lig, -lig) -g ve -g'lerin düşmesi dolayısıyla yuvarlak vokallidir: *dat-lu* SV 11-79, *der-lü* ŞHO 11-4. Ekin menfisi olan *-suz*, *-süz* analogi yoluyla yuvarlak vokal taşımaktadır: *ilan-suz* HŞ 2126, *diken-süz* AD 306-4.

19. Geniş zaman ekinin sadece yuvarlak vokalli *-ur*, *-ür* şekli vardır: *al-ur* HŞ 1160, 1160, *bil-ür* AD 28-10. Bugün *-ar*, *-er* eki alan birkaç fiil, Eski Anadolu Türkçesinde *-ur*, *-ür* ekiyle tarif edilmektedir: *yat-ur* ŞD 63-2, *gir-ür*, *kıl-ur* DV 307-7.

20-Gerundium eklerinden umumiyetle -u, -ü tercih edilmiştir, -ı, -i azdır: *sığın-u* DV 307-4, *inley-ü* HR 111.

Düzleşme ve Düzlük :

21. Eski Anadolu Türkçesinde umumî olarak bir yuvarlaklaşma temayülü mevcut olmakla beraber, bazı kelimelerde Eski Türkçeye göre bir düzleşme görülmektedir: *bit-<büt-* SV 1-47, *içün* < *üçün* < *uçun* DH 9-2. *kanı* < *kanu* HŞ 585.

22. Bâzi kelimelerde kök vokali yuvarlak olduğu hâlde, daha sonraki vokal düzdür. Bu kelimelerin büyük bir kısmı Eski Türkçe'de de düz vokallidir. Bir kısmı ise, her iki şekilde de görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde de bâzılarının iki şekli bulunmaktadır; fakat, düz vokalli şekil daha yaygındır: *bulıd* ŞD 18-13, *büri*- YZŞ 69-13, *çüri*- ÇN 66, *düriş*- HŞ 133, *kurı*- SV I-45, *okı*- DH 6-2, *ogrı* SV XVIII-3, *süri*- DK 134-4, *togrı* DK 144-1, *tokı*- SN 220-5, *unit*-SV I-27, *uyı*- ŞD 180-7, *Yöri* SV XVI-9.

23. Bâzi ekler, kökün vokali ne olursa olsun daima düz vokal taşımaktadırlar. İmlâlarının son zamanlara kadar klişeleşmiş olarak devam etmesi, bu düz olma hâdisesinin bir hususiyet olduğu kadar, bir imlâ meselesi olduğunu da göstermekte-

dir. Bu ekler şunlardır:

Akkuzatif eki *-i, -i*: kanum-ı HŞ 931, müşkilüm-i HR 61, öküz-i HR 83.

3. şahıs iyelik eki *-i, -i*: arpa ok-ı HR 60, öz-i DK 119-6.

Görülen geçmiş zaman 3. şahıs eki *-di, -di*: bul-dı SV 1-48, gördi HR 50.

Soru eki *-mi, -mi*: (Eski Türkçe'de daima yuvarlak vokallidir. *-mu, -mü*): dogdu mı ŞD 170-10, bu mıydı ŞD 112-10, delü mi YZŞ 23-11.

lyelik eki *-sı, -si*: kapu-sı HŞ 1156, süçü-si SV XXV-5.

İsimden isim yapma eki *-cı, -ci*: kapu-cı YZŞ 70-6, göz-çi DK 247-1.

Anlatılan geçmiş zaman eki *-miş, -miş*: bul-mış-am HŞ 1362, görmüş-dür SV II-136.

Emir teklik 2. şahıs eki *-gil, -gil*: ol-gil DV 302-9, gör-gil SV III-3.

Bildirme teklik 2. şahıs eki *-sın, -sın*: konuk-sın ŞD 174-3, gül-sin HŞ 1258.

Fiiil çekiminde teklik 2. şahıs eki *-sın, -sın*: bulur-sın HŞ 1420, görür-mi-sin DK 12-11.

Bildirme çokluk 2. şahıs eki *-sız, -siz*: canlarum-sız HŞ 1291, kör-siz SV XXIV-4.

Fiiil çekiminde çokluk 2. şahıs eki *-sız, -siz*: durur-sız SV XXIV-1, görür-siz SV XXIV-2.

Fiiilden isim yapma eki *-ıcı, -ici*: tur-ıcı HŞ 2256, gör-ici YZŞ 25-11.

Gerundium eki *-ınca, -ince*: ol-ınca HŞ 1586, gör-ince HR 45.

İsimden isim yapma eki *-lık, -lik* umumiyetle düz vokallidir, yuvarlak şekli de bulunmaktadır: dost-lığ-ın SV II-71, çok-lığ-ını ŞD 126-3, kul-lığ-ı SV II-67, toğru-lık HŞ 1402, sayru-lığ-ından SV II-135, kendü-lük-den HŞ 1085, konuk-lık HŞ 1877, ayru-lık HŞ 2138, eyülik DV 300-11, gün-lik DK 68-6, delü-lig-e DK 107-8; muştı-lık DK 234-7, hoşlıg-um DK 242-3; hoşluğ-uñ SV I-35, kul-lığ-ı II-67, nâzük-lük HŞ 940, ayru-lığ-ı ŞD 125-3, kul-luk-da DV 307-11, eylük HŞ 1716, DV 303-13.

24. Bâzi eklerde yardımcı (bağlayıcı) durumunda olan vokal, umumiyetle düz, nâdiren yuvarlaktır.

Dönüşlülük eki *-(ı)n, -(i)n*: bul-in-duk ŞD 186-6, ur-in-di HŞ 1588, gör-in-mez SV II-75, gör-in-di HŞ 1682; toy-un-ur ŞD 186-6.

Pasiflik eki *-(ı)l, -(i)l*: yon-ıl-mış HŞ 1157, yuy-ıl-maz ŞD 106-2, dök-il-üp HR 109, ört-il-e-mi HŞ 1242; yor-ul-ur ŞD 62-12, yor-ul-di HŞ 1638.

İşdeşlik eki *-(ı)ş, -(i)ş*: bul-ış-dılar DK 212-5, sor-ış-dılar DK 200-7, gör-ış-elüm YZŞ 89-5.

İncelme :

25. Eski Türkçe ve geçiş devresinde kalın oldukları hâlde, ç,ñ, ş,y konsonantları ile bir arada bulunmaları sebebiyle bâzi kelimelerdeki vokaller incelmıştır: biç<biç-, için<ü, çün<uçun, diñle<tıñla, piş<pış-, şiş<şış, iş<iş; yüri<yori-, eyit<ayit-, yine<yani, yeşil <yaşil.

Vokal Türemesi :

26. Vokal türemesinin çok az örneği vardır; ancak, kelime ortasında olmak üzere (épenthèse), birkaç kelime de bir vokal türemesi görülmektedir: *azacuk* HŞ 848, *yigirek* ŞR 27-6, MV 18-69.

Vokal Düşmesi :

27. Kelime başında vokal düşmesi (aphérèse) için çok az örnek vardır: *sıtma* < *sıtma*, *yuku* < *uyuku* < *uduku* gibi: *sıtmalu* HŞ 1935, *yuku* ŞD 13-8, SV IX-8.

28. Dilimizde orta heceler vurgusuz olduğundan dolayı, kelime ortasında vokal düşmesi (syncope) fazla görülmektedir. Gerek kelime bünyesinde, gerekse eklerde vokal düşmesinin pek çok örnekleri vardır:

çağrış- YZŞ 10-5, *böğrüş*- HR 53, *üzre* ŞD 186-2, *yaşşı* DK 69-10, *eylük* SV II-102, *ayruk* YZŞ 16-9, *oğra*- YZŞ 71-5, *buyruk* HR 117, *yögrış* HŞ 2620, *ötrü* HŞ 237, *emzür*- DK 6-13, *karanluk* YZŞ 35-6, *uyku* < *uyuku* < *uduku* SV II-61, *iñle*- YZŞ 90-15, *göynük* ŞD 73-11.

İçün ve *ile*: *senün*'çün MV 17-9, *olduğuy*'çün MV 4-27, *anun*'çün SV XXIV-9 *kendüzi*'çün SV II-46, *adıy*'la MV 4-28, *gözüy*'le SV II-80, *söziy*'le SV II-121.

İyelik eki ile: *bögrin* HŞ 2176, *ağzı* YZŞ II-4, *göñli* HŞ 1327, *alnında* YZŞ 54-11, *egnüme* ŞD 116-6, *adıy*'la MV 4-28, *gözüy*'le SV II-80, *söziy*'le SV II-121.

İyelik eki ile: *bögrin* HŞ 2176, *agzı* YZŞ II-4, *göñli* HŞ 1327, *alnında* YZŞ 54-11, *egnüme* ŞD 116-6, *bağrın* HŞ 1894, *beñzi* YZŞ 23-2, *karnı* HR 98, *oğlı* DV 301-1, *boynu* YZŞ 11-5 vs. vs.

i- fiili ile: *dilerdi* SV II-42, *itdiyse* HM 3-4, *yoksuldi* S XXIII-9, *bakmazsa* SV III-12, *susaduñsa* SV II-93, *varsa* SV II-32, *berábermiş* ŞD 180-1, *bileydüm* SV III-11, *süñüzdü* SV XXIII-4; *usluysa* SV XII-7.

Eklerde: *gerlü* (gerilü) HR 50, *yazlı* YZŞ 36-11; *aslu* HŞ 2056, *göynürdi* HŞ 1704, *götrile* ŞD 11-1, *ulaşaldan* ŞD 90-11, *görmiyelden* HM 7-1, *birbirümüzü* MV 16-41, *eydür* HŞ 1811.

Derilme - Birleşme :

29. Vokalle biten bir kelimedenden sonra vokalle başlayan bir kelime veya ek geldiği zaman vokallerden birinin düşerek birinin iki kelimenin birleşmesi hâdisesi olan derilme-birleşme (contraction-crase) için, pek çok örnek vardır. Bu şekildeki vokal düşmesi ya geçici veya devamlıdır. Devamlı düşme sonunda kalıplaşmış sözler ortaya çıkmıştır. Bunların büyük kısmını bugün de kullanmaktayız. Geçici düşme, aruz vezni zaruretinden ileri gelmektedir.

Kalıplaşmış sözler: *niçün* < *ne+içün*, *n'it* < *ne+it*-, *n'ol* < *ne+ol*, *n'eyle* < *ne+eyle*-, *nic'ol* < *nice+ol*-, *şimdi* < *şu+imdi*, *nesne* < *ne+ise+ne*, *kendüzi* < *kendü+özi*, *kendüzine* ŞD 92-1, *kendüzinden* DV 308-4, *şol* < *şu+ol*, *bugur* < *bu+ugur*, "bu zaman, bu defa", HŞ 1361, MV 5-6, *böyle* < *bu+eyle*, *şöyle* < *şu+eyle* (*böyle* ve *şöyle*'nin teşekülünde yalnız bir vokal düşmesi değil, bir vokal değişmesi de vuku bulmuştur).

30. Aruz vezni dolayısıyla ortaya çıkan ve geçici mahiyette olan vokal düşmesi

ve birleşmenin çeşitli örnekleri vardır. Bir kısmı *ki* ile, bir kısmı *i*-fiili ile, büyük bir kısmı ise değişik kelimelerle yapılmıştır.

ki ile: k'ol, k'ola k'itdi, k'ider umumiyetle klişeleşmiş gibidir, yazılışları da birleşiktir. (Bazı yazmalarda bu birleşmeyi göstermek üzere, ikinci kelimenin ilk harfi üzerine vasil işaretin benzeyen hususî bir işaret konmaktadır.) *Ki* ile yapılan birleşmeleri için birkaç örnek: iller içre ne kadar k'anıla insâf u sehâ ŞD 30-1, mevlidine her k'anu izzet kıla MV 6-16, gözedürem k'urıla başuma tâc HR 115, k'ümmetine böyle in'âm eyledi MV 10-43, k'iklîm-i ışka ben kuluñ ol demde hân idüm AT 15-6.

i-fiili ile: belürdise<belürdi ise ŞD 173-9, irmeyedi<irmeye idi ŞD 174-12, hayâl midi<hayâl mi idi ŞD 56-2, döşedidüm<döşedi idüm HR 65, olmasadı<olması idi ŞD 27-5, kıladı<kıla idi AT 5-3, zahrındadı<zahrında idi MV 9-28.

Değişik kelimelerle: big'oldı<bigi oldı HŞ 2050, el'alsa<ele alsa ŞD 107-4, ild'ölürse<ilde ölürse ŞR 21-7, halk'oldı<halka oldı AT 3-3, çıkd'evümden<çıkdı evümden MV 13-43, dinleyen'iy<dinleyeni iy MV 4-16, n'ister<ne ister ŞD 136-2.

Konsonantlar

Eski Anadolu Türkçesinde bugünkü yazı dilimizde bulunmayan h ve ñ konsonantları görülmektedir. Bugüne göre, başka bir farklı durumu yoktur.

Bugün görülen konsonant değişmelerinin büyük bir kısmı Eski Anadolu Türkçesi devresinde olmuştur. Bir kısmı ise bu devredé henüz gerçekleşmemiştir. Bu gibi hâllerde konsonantlar aslî şekillerini muhafaza etmektedir.

Konsonant Değişmeleri :

32. Bâzi kelimelerdeki *b*-ler, bugün olduğu gibi, *p*-ye dönmemiş; kendini muhafaza etmiştir. Bunların bir kısmı Eski Türkçe'de de *b*- ile dir: *bâsmak* YZŞ 36-14, *başmak* "ayakkabı" HR 36, *berk* HŞ 1558, *binar* HM 3-9, *biş*-<piş- HŞ 2925, *busu*<pusug MV 12-2, *büre* SN 308-11. Bütün bu kelimeler, *berk* ve *binar* müstesna Dede Korkut Kitabı'nda *p*- ile dir; ayrıca *hiç*-, *bıçak*, *buçuk*, *bürçek* kelimeleri de *p* ile dir.

33. Eski Türkçedeki bâzi kelimelerin başındaki *b*-ler Eski Anadolu Türkçesinde daha ilk zamanlarda *v*- olmuştur: *var*- YZŞ 41-5, *var* ÇN 7, *vir*- DH 1-2, *viribi*- YZŞ 98-6, HR 6, HŞ 2461. Bunlardan *b*'li kullanılmış olanlar da vardır: AA 9.

34. Kelime içinde ve sonundaki *b*'ler de daha devrenin başında *v* olmuştur: *av*, *ev*, *iv*-, *sev*-, *tavşan*, *yavaş*, *yavlak*, *yavuz*, *yayın*-, *yavu*, *yavşan* gibi.

Eklerde de *-b->-v-* değişikliği görülmektedir. Bildirmede ve fiil çekiminde kullanılan ve 1. şahsı gösteren *-van*, *-ven*; *-vuz*, *-vüz* ekleri *ben* ve *biz* zamirlerinden gelmektedir: *toldura-van* SV I-20, *benven* ŞD 142-6; *bilür-ven* HŞ 2222, *kayırmazvan* HŞ 1540; *aça-vuz* SV XVI-2, *kurtıla-vuz* HŞ 1936, *bile-vüz* YZŞ 3-12, *râzı-vuz* YZŞ 86-14, *delü-ven* SN 111-6.

t/d :

35. Dilimizde kelime başındaki *t/d* meselesi pek karışıktır. Aslında *t*- olan sesin *d*- olarak inkişaf etmesi Eski Türkçe devresinin sonunda başlamıştır; fakat, Eski Anadolu Türkçesinde durum açık değildir. Müstensihe göre durum değişmektedir.

Aynı nüshada, hattâ aynı sayfada bir kelimenin iki şekli de geçmektedir. Bugün de t-/d- meselesi yine karışıktır. Yazı dilimize esas teşkil eden İstanbul ağzı, Anadolu ağızlarına göre farklar taşımaktadır. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde şu kelimeler hemen daima t- ile geçmektedir; tamu, tapu, türk. Daima d- ile yazılanlar ise şunlardır: degül, di-, denlü, dön-, düş, delü, degme, direk, derin, dirşür-. Bunların dışındaki kelimeler iki şekilde de yazılmaktadır. Bunları hangi şekilleri daha çok kullanılıyorsa ona göre iki grupta toplayabiliriz.

d ile olanlar: dad, dak-, dek "kadar", dek "tekin", der "ter", deri, derzi, dilkü, dit-re-, dut-, düken-, dürlü, derim, degşür-, dep-, depren-, dirdirlik, dirmek, dit-, div-şir-, döy-, düğün, dükeli, dün, dür-, düriş-, düz-, düzgün, düzet-.

t ile olanlar: tag, tagıl-, tal, tam- "damlamak", tamak, tamar, tañ, tañla-, tañş "danışmak", tanuk, tar, tart-, tasa, taş "dış", tavar, tayan-, tek "gibi", tog-, togran-, togru, tokun-, tokuz, tol-, tolan-, tolu, ton "elbise", toñuz, toy-, tur-, turu, tutrak.

k-/g-:

36. Eski Türkçe'deki k-'lerin Eski Anadolu Türkçesinde g- olarak inkişaf ettikleri görülmektedir; fakat, bu umumî ve mutlak değildir, k- olarak kalanlar da vardır. g- kabul edilenler şunlardır: gel-, git-, getür-, gir-, göç-, göçür-, gök, göster-, gör-, gül-, gün, gündüz, güneş, gemi, gerek, geril-, geyik, gez-, gider-, gey-, geyür-, gizle-, göger-, göl- gönül, gönül-, göre, görklü, görin-, göyin-, göz, gözet-, gözgü, güç, güz.

Arap harflerinde k, g ayrı olmadığı için yazıdan anlamak mümkün olmamakla beraber, kendileriyle ilgili bâzı kelimelerin bugün de k sesi taşıdığı göz önünde tutularak şu kelimelerdeki k-'lerin g olmadığı ileri sürülebilir: kendü, kendüzi, key, kiçi, kişi, kişne-, körpe.

k-/h-:

37. Kelime başında henüz k/h değişikliği yoktur, k kendini muhafaza etmektedir: kani, kanda, kandan, kanğı.

Bâzı kelimelerde hece ve kelime sonundaki -k'lar ile kelime içindeki (hece başındaki) k'lar h olmuştur; fakat, bu mutlak değildir, metne göre değişmektedir: çoh ŞD 7-10, yoh HŞ 2185, yohsul YZŞ 60-5, bañ- YZŞ 33-6, oh ŞD 87-3, çih- YZŞ 57-5, DK 1-3, yih- YZŞ 63-3, uçmañ "cennet" SV I-34, budañ SV I-37, ırañ HŞ 1581, yanañ ŞD 17-5, birañ- ŞD 41-5, HŞ 966, yañ- ŞD 126-8, yazuh ŞD 124-1, yaprah SV I-37, yañşı HŞ 1885, yohsa YZŞ 24-1, alduñ SV XXIII-7, ar-ña ŞD 12-4, a-ñit ŞD 55-11, da-ñı ÇN 74- ka-ñı YZŞ 2-12, ko-ñu HŞ 2018, kor-ñu YZŞ 83-4, o-ñı- YZŞ 5-5, uy-ñu HŞ 958.

g/v ve g/ğ :

38. Kelime ve hece sonuyla, hece başındaki g'ler kendini yazıda muhafaza etmektedir. Bunların yumuşak y (ğ) şeklinde okunup okunmadığını tesbit etmek mümkün değildir. Bunların büyük bir kısmı bugün ğ (y) şeklinde telâffuz edilmektedir, bir kısmı ise v'ye dönmüştür: beg- begen-, böğrüş-, deg-, degme, degirmen, degül, döğ-, dögin-, düğün, egil-, egin, egrî, gügercin, göğermek, gügegi, göğüz, igren-, ög-, ögil-, öğren-, ögüt, ögit-, segirt-, segirdim, sög-, sögil-, sögül- "kebab etmek, pişirmek", yig (yeg), yegin, yegle-, yigrek, yigirmi, yigit, yüğrüş-, yüğür-.

ğ/v :

39. Birkaç kelimedede -ğ->-v- olmuştur: sovuk HŞ 1628, soyu- HR 107. Bunun aksi de vardır: -v->-ğ- şekli görülmektedir: kulağuz<kulavuz KD. Birkaç kelimedede -ğ- olduğu gibi kalmıştır, bugünkü gibi -v- olmamıştır: koğa YZŞ 13-9, siğa- YZŞ 37-6, HŞ 5522.

ñ/m :

40. Bâzi kelimelerde yuvarlak vokallerden sonra gelen ve bugün -m- olan -ñ- kendini muhafaza etmektedir: görñek YZŞ 10-14, koñşu (koñşı) MV 19-47, toñuz (doñuz) HŞ 2358.

ñ/g ve ñ/g :

41. Bir kelimedede bugün -ñ- olan -g- kendini muhafaza etmektedir: ağır HR 99, ayrıca yalnız kelimesinin de -g'li şekli görülmektedir: yalnız CR 6-1.

Eski Türkçede ñ ve g olarak iki şekli bulunan birkaç kelime g ile dir: egin "omuz, sırt" ŞD 116-6, HŞ 1148, egirt "kuşatmak, muhasara etmek" Hş 2293.

Bâzi kelimelerde bugün ñğ telâffuz edilen ñ, kendini muhafaza etmektedir. Eski Türkçe devrinde ñğ'li olan bu kelimeler, bu devrede iki sesin birleşmesiyle n sesi taşımış, bugün ñ tekrar ñğ şeklinde ayrılmıştır: suñü HŞ 2315, SV XXIII-4, üzereñü FS 999.

d/y

42. Eski Türkçe'deki d, Eski Anadolu Türkçesinin başında y olmuştur: ayru, ayruğ, ayriğ, ayri-, ayak, büyük, boy, boya-, eyü, eyle-, gey-, koy-, kuyu, kayu, toy-, uyan-, uyar-, uyku, uyi- vs.

Kontras Düşmesi :

b- ve -l- :

43. Eski Anadolu Türkçesi devresinin başında bol- fiilinde b- ve keltür-, oltur-, kelimelerindeki -l- düşmüştür: ol-, getür-, otur-.

y- v- y- :

44. Bâzi kelimelerde y- düşmüştür: ilan HŞ 2216, ılduz HR 77, ıpar YZŞ 32-7, SN 23-2, ırak SV 1-9, ırla- SV 1-37, HR 99, it- "kaybolmak" ŞD 154-3, incü HŞ 1662. Bu kelimeler bugün umumiyetle y- ile dir. Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi, bugün de ağaç ve ağla- olan kelimeler Eski Türkçede y- ile dir (bk. yıgaç DLT 780; yıgla- DLT 781, ıgla- DLT 215).

Yıl, yigit, yigirmi, yürek, yüzerlik kelimelerinde y- kendini muhafaza etmiştir.

Birkaç kelimedede -y düşmesi görülmektedir: tü HR 41, HR 42; ya "yay" SV XIX-9, ŞR 22-5, EZ 5-5.

-g, -g ve -ğ-, -g- :

45. Birden fazla heceli kelimelerin ve dolayısıyla bütün eklerin sonundaki -g, -g' ler düşmüştür. Bunların bir kısmı kendinden önceki vokali yuvarlaklaştırmıştır, bir kısmında herhangi bir değişiklik olmamıştır (bk. 12). *alu*<alığ, *aru*<arığ, *ayu*<adığ,

ayrū<adriğ, bilū<bilig, kapu<kapığ, kisu<kısığ, saçu<saçığ, tapu<tapığ, yapu<yapığ, yazu<yazığ; açi<açığ, assi < asiğ, çeri < çerig, kiçi < kiçig, ıssı < ısığ, diri < tirig, sūçi < sūçig, karı < karığ, katı<katığ, kamu < kamuğ, köprü<köprüğ, nite < ne+teg, ölü < ölüğ, tamla < tamlağ, tarla < tarığlağ, yayla < yaylağ; -lu, -lü < lig, -lig eki (bk: 18), baht-lu SV I-39, can-lu SV XII-2, İsa nefes-lü AD 26-10, görk-lü YZŞ 16-3.

Kelime yapma ve çekim ekleri başındaki -ğ- ve -g-'ler Eski Türkçesinde tamamiyle düşmüştür: emeg < emgek, eyü < edgü, gerek < ker-gek, korku < kork-ğu, kulak < kul-ğak, kayır < kadğur HŞ 1540, DV 305-7, suvar- < suv-ğar- ŞD 80-3, HŞ 1551, yalan < yal-ğan; -a, -e < -ga, -ge datif eki; -aru, -erü < ğaru, -gerü yöneltme eki: yukarı < yokğaru HŞ 1076, içerü < iç-gerü SV II-66, ilerü < il-gerü YZŞ 67-13; -an, -en < -ğan -gen partisip eki: dut-an DV 307-4; giy-en HŞ 2334; -inca, -ince < -ginça, -ginçe gerundium eki: kıl-inca ŞD 76,4, gör-ince HR 45, -alı, -eli<-galı, -geli gerundium eki: ayrıl-alı YZŞ 95-7, id-eli HŞ 925.

Konsonant Türemesi :

46. Yardımcı konsonantlar -y- ve -n-'nin kullanılması normaldir. Yalnız işaret zamiri *bu, şu, ol* 'un çokluğunda yardımcı -n- getirilmemektedir: bular ŞD 12-11, şular AD 30-3, olar HŞ 2254; fakat, *bular* zamirinin ayrıca *bunlar* şekli de vardır: *bunlara* ŞD 50-3, *bunlaruñ* HR 59, *bunlaruñla* HR 58, HŞ 1894.

Konsonant Katması :

47. Birkaç kelimedede y- protezi görülmektedir: yiriş- YZŞ 99-9, yit-SV XXVIII-2, yigren- SN 69-10.

Konsonant Çiftlenmesi:

48. Konsonant çiftlenmesi (gemination) sadece -ss- olarak ve mahdut birkaç kelimedede görülmektedir: assı SV XXIII-8, ıssı (ıssi) "sahibi" HR 48, ıssı "hareket" HŞ 1628, ussunı ŞD 160-4, appak YZŞ 54-10, elli.

Konsonant Yer Değiştirmesi:

49. Konsonant yer değiştirmesi (metatez) nin fazla örneği yoktur: karva HR 96, ŞD 67-12, HŞ 889; horyad (aslı Rumcadır ve aslında horyad şeklindedir) HŞ 1203, hoyrat DK 4-9, yarpah SVI-37 (bir nüshada); tarvan- DK 289-8.

Hece Düşmesi :

50. Hece düşmesi (haplologie) için örnek azdır, 3. şahıs bildirme eki olan ve tur, fiilinden gelen durur'un -dur, -dür şekli de bulunmaktadır: ay-dur SV XXIII-1, derviş-dür ŞD 158-1.

Konsonant Uyumu :

51. Eklerde, konsonantlar arasında sadalı olup olmama bakımından bir uyum yoktur. Kökün konsonantı ne olursa olsun şu ekler daima d (>) ile yazılmaktadır: -da, de (lokatif): baş-da ŞD 80-12, hâlet-de HŞ 1774; -dan, -den ablatif: budak-tan SV XXIII-6, iş-den HŞ 1221; -dum, -düm, -duñ, -dün; -dı, -di; -duk, -dük; yarat-dum SV 11-141, gitdüm ŞD 133-3, yat-duñ, SV IX,85; geç-dün HŞ 2124, tut-dı HŞ 1642, biç-di SV 1-21; geç-dük ŞD 120-8; -duk, -dük (partisip): aç-duğını HŞ 2043,

dök-dügi ŞD 54-8; -dur, -dür (faktitif): ulaş-dur-up HŞ 23-54, iñiş-dür-em HŞ 1443 (Bu eklerin yazılışı mutlaka, > ile değildir, bâzan t (ت) ile yazıldığı da görülmektedir).

52. İki vokal arasında bulunan sadasız konsonantlar sadallaşmıştır (Sonorisasyon). Bölece -t- > -d-, -k- > -g-, -k- > -ğ- değişikliği olmuştur: dağıdup ŞD 100-2, düz-ed-eler HŞ 1502, ögüd-i SV 11-48, yarad-an SV 1-79, ahıd-ur ŞD 54-11, bulud-ına ŞD 18-13, depred-ür ŞD 112-2, işid-enler HŞ 1347, yüceld-ürsin ŞD 24-11, eyd-ür HR 41, sūd-ini YZŞ 90-8, yud-ar YZŞ 22-8, id-üben ŞD 230-10, gid-eli YZŞ 75-5, yidi ŞD 5-9, çözüg-ün HŞ 1501, işlemeg-e HR 94, yidüg-ün ŞD 80-13, eteg-üm SV 1-26, gög-e SV XVI-3, şünüg-i YZŞ 75,8, inledüg-i YZŞ 90-15; olmağ-a YZŞ 76-2, yog idi AT 15-4, olmağ için MV 4-29, kopmağ-ı SF 8-1, kılduğ arpa HS 2214, ağ ola HŞ 2144, kulağ-ına SV II-123, çoğ ise HŞ 2275, ayağ-ın YZŞ 17-14, kullıg-ı SV 11-67, artuğ-ı YZŞ 62-8, başuñda-ğı ŞH 11-7, HŞ 2186, uçmağda-ğı ÇNG 192-2, andağı SN 239-9, ağızuñda-ğı SHO 4-4 hisarda-ğı AP 31 bırağ-uban DH 1-16, yolda-ğın F 148, ağı otağ DK 10-6, ayruğ ile KB 391-1, dağı "dahi" SV I-61, HŞ 899.

Inceleme :

53. Bâzi kelimelerde, Eski Türkçe devresinde kalın olan vokaller ç, ş, y konsonantları tesiriyle incelmıştır (palatalisation): biç-<biç-, için<üçün<uçun; iş<ış, piş<piş-, şiş<şiş, işbu<uşbu, işde<üşde<uşda; yine<yene<yana, yeñi<yañi, yöri<yori-, eyit<ayit-.

Benzeşme:

54. Tam benzeşme (assimilation) için örnekler azdır: degül misse (< mişse) ŞD 13-8, olur-mışsa (<mişsa) ŞD 13-8, bilür-mis-eydüm (<misse<mişse) SV I-78.

Şekil Bilgisi :

Şekil bilgisi hususiyetleri gösterilirken önce kelime yapımı üzerinde durulacaktır. Daha sonra kelime bölümleri ele alınacaktır. Bu arada kelimelerin mânâ ve vazifelerine de işaret edileceği için, kısmen sentaks hususiyetleri de belirtilmiş olacaktır.

Kelime Yapımı :

İsimden İsim Yapma Ekleri :

55. Mânâ ve fonksiyonu iyice tesbit edilemeyen -an, -en eki birkaç kelimede görülmektedir: er-en SV I-154, DK 278-5, HŞ 2303, ogl-an YZŞ 80-3, kız-an DK 256-10.

56. Umumiyetle meslek isimleri yapan ve bâzan bir işi itiyad hâline getiren kimseyi gösteren -çi, -çii, -ci, -cii ekinin bugünkünden farkı vokalinin daima düz oluşudur. Devrin başlangıcında ekin yalnız ç-'li şekli görülmektedir: avçı DK 77-3, akınçı DK 254-12, göz-çi DK 247-1, yol-çi DK 265-11, ok-çi DK 130-6, kapu-cı YZŞ 70-6, tanışuk-çi "muşavir" YZŞ 58-4, kaçkun-cı YZŞ 15-5, il-çi ŞD 45-9, yol-çi ŞD 174-3, kulluk-çi "hizmetkâr" MV 9-15.

57. Ortaklık ve beraberlik gösteren -daş, -deş ekinin fazla örneği yoktur: karındaş SV 11-112, kar-daş YZŞ 76-13, yol-daş HŞ 1129, MV 19-46, gönül-deş HŞ 1207.

58. Umumiyetle mücerred mânâda isim yapan ve başka fonksiyonları da olan -lik, -lık; -luk, -lük ekinin vokali kökün vokaline uymaktadır: eylük YZŞ 50-3, HŞ 1716, eylik SV II-102, eyü-lik DV 300-11, dir-lik SV I-6, gü-lik SV II-33, kul-luk YZŞ 66-3, SV II-67, karañ-luk SV II-69, karañu-lik ŞR 44-8, karañ-luk YZŞ 16-10, sayru-lik SV II-130, konuk-luk YZŞ 66-3, togin-lug-ımu YZŞ 38-3, yavuz-lig-ı SV I-11, ayru-lug-ından HSN 4-2, nâzük-lük HŞ 940, var-lig-ına DV 203-1, yigit-lik HŞ 2162, ümmet-lik HV 13-5, yâr-lig-a AT 9-5, bir-lig-ine MV 2-26, kanda,lig-ın YZŞ 23-4, gün-lik DK 126-4, delü-lig-e DK 107-8, muştu-lık DK 234-7, muştu-luk YZŞ 50-3, hoş-lig-um DK 242-3, dost-lig-ın DK 292-9.

Bu ek sonu -e ile biten yabancı kelimelere eklendiği zaman kalın şekildedir. Bu husus, yabancı kelimelerin o devirde kalın telâffuz edildiklerini göstermektedir (Kırş. -rak, -rek eki: kıymatlı-rak-dur AT 3-6): cânâna-lig, dîvâna-lig ŞR 7-1, terdâna-lig, şâna-lig ŞR 7-3, merdâna-lig yârâna-lig ŞR 7-5, bigâna-lık-lar HM 1-3, peygambar-lık YZŞ 99-10, comart-lık YZŞ 95-13.

59. İsimden sıfat yapan -lu, -lü ve menfi şekli olan -suz, -süz (ismin bildirdiği şeye sahip olduğunu veya ondan mahrum olduğunu gösterir) ekleri daima yuvarlak vokallidir: baht-lu SV I-39, bilü-lü DV 300-5; baş-suz DK 56-1, dikensüz HŞ 2126.

60. Sıfatlara getirilen -rak, -rek eki karşılaştırma ve dahilik bildirir: katı-rak HŞ 1106, ulu-rak ŞD 93-11, tatlu-rak YZŞ 2-3, tünd-rek-dür HŞ 1415, tîz-rek HŞ 1464, yig-rek ŞD 155-13, SV I-73, DK 262-4, HŞ 1404, ŞR 27-6, beğenilmiş-rek KD 89, yahşı-raq KB 365-1.

61. Küçültme bildiren -cak, -cek ve -cuk, -cük; -cugaz, -cügez (vokaller daima yuvarlaktır) ekleri fazla kullanılmaz: yakın-cak menzili HŞ 173, kuzı-cag-ı DK 54-13, kısa-cuk ömr ŞD 13-6, az-a-cuk müddetün HŞ 848, dere-cük DK 114-1, oğlan-cug-ı DK 16-3; kız-cugaz-um DK 275-1; el-çüg-ezi DK 233-9.

62. Birleşik ek olan -layın, -leyin ve -cılayın, -cileyin benzetme ve eşitlik bildirir; -layın sayı isimlerinden sonra gelince "defa, kere" mânâsı ifâde eder: pervâne-leyin HM 2-6, ogur-layın ŞR 16-5, ogırı-layın DK 160-5, kalkan-layın HŞ 3643; an-cılayın HŞ 1891, ben-cileyin HŞ 2078, ben-çileyin DK 267-5, bun-çılayın DK 7-10, iki -leyin HŞ 2683.

İsimden Fiil Yapma Ekleri :

63. -a, -e : ugra- (<ugur-a-) HR 110, göz-e-t- ŞD 36-13, yaş-a DK 56-10, kan-a DK 118-10, benz-e- FS 64, oyn-a- SV I-37.

64. -ar, -er, -r: umumiyetle renk ifâde eden isimlere gelir: ag-ar-dı MV 13-28, gög-er-miş HR 93, 95, kara-r-dur HŞ 1996, kız-ar-t- HŞ 2005, yeş-er HŞ 2141, sar-ar- YZŞ 45-11, baş-ar- HŞ 2442, YZŞ 23-2, yaş-ar- DK 278u,7, suv-ar-ıl- ŞD 80-3.

65. -da, -de: Bu ekle yapılmış çok az kelime vardır. Bugün daha çok tabiat sesini taklit eden iki heceli kelimelerden fiil yapar: al-da ŞD 14-1, bag-a- "güreşte sarma takmak" DK 80-1, iste- (< izde- "aramak") YZŞ 102-5, FS 431, ün-de- "çağırarak" MV 9-29; tok-ta- "vurmak, dövmek" YZŞ 48-7, hırıl-da- DK 163-1, giril-da- "vızıldamak" DK 188-9.

66. -(i) k, -(i) k: ac-ik- FS 652, bir-ik- HŞ 1508, gic-ik- FS 256, göz-ük- MV 4-

28, tar-ık- "gönlü daralmak, içi sıkılmak, gücenmek, darılmak" HŞ 2509, YZŞ 50-15.

67. *-la, -le*: çok işlektir: ayak-la- HR 94, bağış-la- HŞ 1562, bağ-la ŞD 127-10, baş-la- DV 303-11, belliñ-le- HŞ 1665, dış-le- HR 94, giz-le- ŞD 111-1, göz-le- HŞ 1996, ır-la- HR 99 iñi-le- ŞD 179-5, iş-le- HR 84, işitmez-le- ŞD 16-2, iz-le- HŞ 1577, karşı-la- HŞ 1489, kış-la- HR 91, ot-la- HR 94, su-la- HŞ 1867, tañ-la- ŞD 107-6, öğüt-le- HŞ 1231, yay-la- HR 91; at-la-n- YZŞ 77-4, toy-la- YZŞ 68-5, vız-la- FŞ 453, av-la-n- ŞD 106-1, azık-la-n- DV 305-1, haste-le-n- HŞ 1590, yanku-la-n- HR 53.

68. *-l-*: kısa-l- HŞ 1996, ince-l- ŞD 151-6, dinç-el- HŞ 1547, egri-l- HŞ 14-10, koca-l- FS 884, yüce-l- ŞD 27-1, DK 258-4, FS 486.

69. *-al, -el*: al-al- "kızarmak" DK 124-10, boş-al-t- YZŞ 28-10, buñ-al. YZŞ 81-12, sag-al-t- "iyileştirmek" DK 85-2, yön-el- YZŞ 69-6.

70. *-l, -i*: bay-ı "zengin olmak" DK 2-11, bay-ı-t- YZŞ 47-6, FS 611, berk-i- DK 39-13, berk-i-t- YZŞ 5-1, HŞ 1689, berk-i-n- HŞ, bark-ı- "parıldamak, ışık saçmak" HŞ 609, balk-ı- "parlamak" FS 1040.

71. *-r*: delü-r- HŞ 1392, ŞD 91-12.

72. *-sa, -se, -mse*: Umumiyetle arzu etmek, saymak mânası verir: su-sa- HŞ 2282, YZŞ 53-4, MV 7/1-9- su-sa-n- DK 297-8, sen-se- HM 7-1, ben-ümse-n- DV 305-2.

Fiilden İsim Yapma Ekleri :

73. *-k, -k, -uğ, -ük*: Bu işlek ekle umumiyetle pasif binalı mâzi partisiplerinin ifâde ettiği mânâya uyan sıfatlar yapılır: aç-uğ SV II-125, ART-UĞ YZŞ 22-13, ayr-uğ MV 5-21, ada-k ŞD 162-11, ar-uğ YZŞ 49-8, biti-k YZŞ 85-14, böl-ük ŞD 36-7, bu-da-k SV I-37, buyr-uğ HR 88, öz-ük HŞ 1501, dile-k MV 17-12, döşek FS 279, ek-sü-k SV I-46, esr-ük FS 391, ış-ı-k YZŞ 12-4, gör-k HŞ 2776, gör-k-lü YZŞ 20-8, kon-uk ŞD 174-3, köyn-ük HŞ 4983, köyn-ük-lü ŞD 95,2, kuşa-k YZŞ 4-10, sin-uğ ŞD 40-7, sin-uğ-lu YZŞ 33-5, tanu-k HŞ 69; tanış-uğ "müşâvere" YZŞ 101-14, tanış-uğ-lu DV 303-, taya-k "dayanacak şey" Fs 952, to-k FS 110, ton-uğ FS 866, tonuğ-lık HŞ 5779, tutur-uğ "ateş tutuşturacak çörcöp, kav vs." FS 745, tutr-uğ HŞ 6202, uşa-k "çocuk" YZŞ 91-11, FS 62, uza-k FS 251, uyan-uğ MV 9-23, yara-k HŞ 1823, yaraş-uğ ŞD 104-13, yasa-k HŞ 926, yaz-uğ SV I-70, YZŞ 37-15, yık-uğ AT 17-5, yırt-uğ YZŞ 10-14.

74. *-ağ, -ek*: Mekân ve âlet isimleriyle sıfatlar yapılır: bıç-ak HR 108, dirn-ek HŞ 2772, iv-ek DV 304-1, kaç-ağ YZŞ 16-2, kes-ek FS 673, kon-ağ-la, YZŞ 19-9, sanc-ağ HŞ 1791, tur-ağ YZŞ 97-15, yid-ek ŞD 36-9, yil-ek GZ 35-3, ŞD 36-2, yat-ağ FS 279.

75. *-u, -ü, -ı, -i*: Çeşitli mânâlarda isim yapar. Eski Türkçedeki *-(ı)g, -(i)g* ekin-den gelmektedir. Eklerin sonundaki *-g* v *g*'ler düşerken, aradaki yardımcı ses fiilden isim yapma eki hâline gelmiştir ve umumiyetle yuvarlak olarak bulunmaktadır (bk. 12, 45): ayr-u, bil-ü, kıs-u, kiç-i, öl-ü, saç-u, sev-ü, um-u FS 327, 929, yap-u, yaz-u. Vokalle biten fiil köklerin *-g* ve *-g* düşünce başka bir ek gelmez: ağrı, aru bi-ti, diri, kuru, karı, kışla, tamlı, yayla gibi.

76. (-i)-l-u, -(i)-l-ü: Fillerin pasif tabanlarına -u, -ü, eki getirilerek geçmiş zaman partisipi mânâsı taşıyan sıfatlar yapılır. asıl-u "asılmış" HŞ 2065, çatlı-u "çatılmış" HR 43, gerl-ü "gerilmiş" HR 50, kurul-u YZD 62-1, örtü-l-ü YZŞ 31-9, yazıl-u ŞD 32-7, YZŞ 35-13. Bu hal ve mâna ve Eski Türkçe'de -ig-ılg, -ig-lig şekliyle anlatılmıştır: Kuruglug ya, bitigilig neng, yadıglık töşek (bk. DLT Diz. 384, 04, 724).

77. -ici, -ici: Fiilden bir işi maharetle ve İtiyad hâlinde yaparı göstermek üzere sıfat yapar; -an, -en partisip eki gibidir: al-ıcı YZŞ 25-11, dilen-ici HŞ 1131, gör-ici YZŞ 25-11, gider-ici HR 114, iç-ici ŞR 26-5, ölçer-ici FS 183, DV 307-9, sat-ıcı YZŞ 15-3, söyle-y-ici Hm 5-6, tap-ıcı YZŞ 18-4; tur-ıcı HŞ 2256. Ek Eski Türkçe'deki -ig-çı, -ig-çi birleşik şekilden doğmuştur.

78. -gu, -gü: Âlet ismi ve mücerret isimler yapar: çal-gu Fs 454, kay-gu ŞD 117-2, YZŞ 4-4, GZ 38-12, FS 646, sev-gü SD 185-12, DV 309-10, AD 27-6, ŞR 42-1, HM 7-6, HSM 8-5, Gz 14-17, FS 194, uy-ku < udi-ku SV 11-61.

79. -gun, -gün: Umumiyetle tek heceli fiil tabanlarına gelerek, pasif tabanlı mâzi partisipine yakın mânâda sıfatlar ve bâzan isimler yapar: ar-gun "yorulmuş" HŞ 1149, düz-gün YZŞ 5-1, HŞ 20-14, kaç-gun "fırar" YZŞ 15-5, sın-gun GZ, tut-gun "esir, tutulmuş" FS 284, ur-gun "vurgun-yağma" HŞ 2291.

80. -n: çeşitli mânâda isimler yapar: büt-ü-n YZŞ 30-11, GB 50-3, FS 202, düğ-ü,n "düğüm, düğün" MV 7/1-55; HŞ; 6385, ŞD 61-1, GZ 35-10, FS 950, ek-i-n HR 93, 97, 104, 106.

81. -t: Daha çok yer ve vasıta bildirir: ayrı-t "ayrılma yeri, kavşak" DK 96-7, bin-it "binecek şey" DK 103-11, aş-u-t "aşılacak yer" DK 75-7, iç-i-t "içilecek şey" DK 103-1, ög-ü-t FS 39, HŞ 40-14, um-u-t SV III-5, DK 92-12, yükle-t "yük taşıyan hayvan" DK 58-3, giç-i-t DK 234-12.

82. -guç, -güç: Örneği azdır: alda-guç "aldatıcı" FS 247, çatla-guç "çatlayıcı, sapan ve kamçının çatlayan kısmı" DK 105-7, um-aç "hedef" FS 523.

83. -aç, eç: Örneği azdır: güleç FS 831, göm-eç- "Küle gömülerek pişirilecek ekmek," OK 105-7, um-aç "hedef" FS 523.

84. -ç: İsim ve sıfat yapar: eglen-ç "eğlence" FS 756, ilen-ç "beddua" HŞ 5880, FS 143, kaka-ñç HŞ 2423, korhı-ñç DK 157-7, güven-ç DK 223-4, sevin-ç DK 234-6.

85. -mak, -mek: Masdar ekidir, bugünden farksızdır : al-mak ge-mek, yan-mak, gel-mek gibi. Ekin -lık, -lik ile genişlemiş şekli vardır: al-mak-lık YZŞ 26-5, ağla-mak-lık MV 19-20, iç-mek-lik MV 7/1/9, sevmek-lik YZŞ 40-14, dur-mak-lık MV 16-4, gir-mek-lik YZŞ 69-15, ulaşı-mak-lık MV 16-2, gör-mek-lik YZŞ 81-10.

86. -ma, me: Daha çok müşahhas isimler yapar. Bugün olduğu gibi, fiil isme (-mak, -mek masdar ekinin hafifletilmiş şekli) olarak kullanılışı fazla değildir: deg-me "her, herhangibir" HŞ 1371, düğ-me DK 36-6, sür-me ŞD 35-12, FS 403; kaç-ma DK 82-7, kov-ma DK 82-7, yi,me iç-me DK 202-3.

87. -m : Umumiyetle yalnız bir defada veya bir hamlede olan işi ve mahsulünü ifade eder: bak-ı-m HŞ 1196, 1445, dir-i-m DK 301-6, iç-i-m FS. 643, gel-i-m-lü DK 65-12, gid-i-m-lü DK 154-3, gey-i-m DK 246-6, öl-ü-m SV 1-4, segird-ü-m HŞ 1073, FS 278, tad-ı-m HŞ 1196, toy-u-m "gannmet" DK 65, 3, yi-m HŞ 1771, 1079, FS 623, yud-u-m YZD.

88. -ış, -iş: Umumiyetle hareket ve oluş isimleri yapar, bir çeşit masdar duru-

mundadır: bak-ış DK 106-10, bil-ış "bildik, tanıdık" HŞ 6056, FS 36, 04, 418, çalış "muharebe" SV XVI-4, FS 253, gel-ış HŞ 2294, YZŞ 70-4, gör-ış "müşavere, görüşme, konuşma" YZŞ 96,II, gül-ış HŞ 2295, gülme-y-ış AT 19-2, in-ış "aşağıya doğru eğik yer" FS 533, 927, kar-ış SV XIX-5, kır-ış "kıрма, öldürme, savaş" DK 188-13, sağ-ış<sakış "sayı, hesap" SV 11-142, segird-ış Dk 22-1, tur-ış DK 106,9, ur-ış "kavgı, vuruş, savaş" GZ 55-2, 54-10, FS 431, 270, yañılış SV 11-124, yori-y-ış DK 19-4, 106-9, yok-uş FS 721, 927.

Partisipler:

89. -an, -en: Şimdiki zaman partisipi eki bugünkünden farksızdır: bak-an, gel-en, tur-an, sev-en gibi.

90. -ar, -er; -ur, -ür; -maz, -mez: Geniş zaman partisipi ekleri bugünkünden farksızdır: ak-ar su HŞ 1776, es-er yıl HŞ 1574; uyu-r yılan GZ 35-13, uçmağdan gel-ür bir hür YZD 51-7, aya benze-r YZŞ 25-10; yara,maz bir hava HŞ 1941, onun gör-mez gözi YZŞ 61-13.

91. -duk, -dük: Geçmiş zaman partisipi eki, bugünkünden farksızdır, yalnız vokali daima yuvarlıktır: ağla-duk-larum ŞD 106-2, bil-düg-ümi SV 11-98.

92. -miş, -miş: Geçmiş zaman partisipi eki, bugünkünden farksızdır, yalnız vokali daima düzdür: yiñi toğ-mış genç oğlan YZŞ 38-1, çü-ri-miş ölüye ŞD 95-5.

93. -ası, -esi: Gelecek zaman partisipi eki, bugün çok az kullanılır: kapumuz yok sığın-ası.ŞD 165-6, nid-esin bilmedi YZŞ 70-12, unitkı gel-esi-ni gid-esi-ni HŞ 1901, cihan bâkî kal-ası degül FS 69, nid-esini bilemez GZ 27-20, tağdir iledür gerçi ki olmuş u ol-ası ŞD 165-6, neyle-y-esi-n bilmedi YZD 58-7, gey-esi-lerin hoş geye FS 846. Pek nâdir olmaz üzere, bâzan fiil olarak da kullanılır: sabr atıyla şükr iline geldükde lâbüd gid-esi YZŞ 99-9.

94. -acak, -ecek: Gelecek zaman partisipi eki, çok az görölmektedir, fiil olarak kullanılmaz: var-acağ yirün ÇN 38, kaç-acağ yir FS 253, diy-eceg-üm HŞ 1660, yiy-ecek yir idi YZD 13-3, sığın-acağ-um sen ol FS 1062, ir-eceg-in bilüp HŞ 2321, Cebrâil'ün in-ecek yiri FS 21, gel-ecek nesne gelür ÇN 58.

Fiilden Fiil Yapma Ekleri :

Çatı değışikliğı mahiyetinde olmayan fiilden fiil yapma eki çok az görölmektedir.

95. -k-: Mânâyı şiddetlendirir: tur-u-k- "duraklamak" ŞD 100-8, HŞ 1567, SN 224-7; kay-i-k- "yana kaymak. sapmak" DK 184,4.

-y-: Mânâyı kuvvetlendirir; Eski Türkçedeki -d-'den gelir: koy - YZŞ 7-8, to-y- SV XXIV-3.

Çatı Ekleri :

96. Pasiflik eki -l- ve -n- bugünkünden farksızdır, yalnız ara vokali umumiyetle düzdür: yay-ı-l- YZD 22-13, tök-i-l- YZŞ I-11, ört-i-l- HŞ 1242; beze-n-HŞ 807, ol-i-N- HŞ 2114, di-n- ŞD 5-7; di,n-i-l- ŞD 7-7, ko-n-ı-l- HR 86.

97. Dönüşürlük eki -n- ve -l- bugünkünden farklı değıldir. Sadece aradaki vokali düzdür: bul-ı-n- ŞD 188-6, ko-n- HŞ 1641, döğ-i-n- YZŞ 10-14, gör-i-n- ŞD 137-13, ur-ı-n- HŞ 1588.

98. Ortaklaşma ve karşılıklık eki -ş- bugünkünden farksızdır, aradaki vokal bâzan düz, bâzan yuvarlaktır: *bil-i-ş-* HŞ 1813, *bögr-ü-ş-* HR 53-, *yögr-ü-ş-* YZŞ 14-11, *kuç-ı-ş-* YZD 71-16, *öp-ü-ş-* YZD 21-8, *ur-ı-ş-* FS 1061, *gör-i-ş-* GZ 43-17, *tut-ı-ş-* FS 920.

99. Yaptırma eklerinin her çeşidi görülmektedir: *-ur, -ür*: Vokali daima yuvarlaktır: *art-ur-* YZŞ 53-7, *bit-ür-* HŞ 1191, *iç-ür-* YZŞ 42-14, *giç-ür-* YZD 27-16, *geç-ür-* DV 301-6, *gey-ür-* GZ 49-12, *ŞD 116-6*, *ir-ür-*, AT 10-2, HŞ 897, *ört-ür-* ŞD 165-6, *sız-ur-* HR 63, *tad-ud-* ŞD 6-11, *toy-ur* HŞ 2286, *yaş-ur-* HŞ 1537, *yit-ür-* "eriştirmek, ulaştırmak" YZŞ 94-4, HŞ 1074; *yit-ür* "kafi getirmek, yetiştirmek" HŞ 1446, *yat-ur-* YZD 21-10. *deg-ür-* "eriştirmek, ulaştırmak" YZŞ 46-15, *öt-ür-* "geç-ir-" YZŞ 73-13 (*art-*, *gey-*, *ir-*, *tat-*, *sız-*, *ört-* fiillerinin faktitifleri bugün *art-tır*, *giy-dir-*, *er-dir-*, *tat-tır-*, *sız-dir-*, *ört-tür* şeklinde yapılır.).

-dur, -dür: Daima yuvarlak vokallidir: *ag-dur-* MV 18-6, *iriş-dür* HŞ 1443, *yag-dur-* AD 16-5, *ek-dür* YZD 55-9, *ir-dür-* YZŞ 93-15, *gey-dür-* GZ, *bas-dur-* "galebe çalmak" FS 435, *tol-dur-* ŞD 162-12, *bil-dür-* SV 1-79.

-dar, -der: Birkaç kelimeye görülür, *kon-dar* YZŞ 65-9, *gön-der* YZŞ 24-11, *gös-ter-* FS 195, SV 1-68, YZŞ 70-9, *dön-der-* FS 386.

-ar-, -er-: Kullanılışı bugünkünden farksızdır: *çık-ar-* HŞ 144, *on-ar-* GZ 43-2, YZŞ 69-14, *gid-er-* SV 1-9, *uy-ar* YZŞ 35-1, DV 306-12, *kop-ar-* FS 365.

-t-: Umumiyetle tek heceli veya vokalle biten fiil tabanlarına getirilir, Bugünkünden farksızdır; yalnız, iki vokal arasında sadalılaşıp *-d-* olur: *ak-ı-d-alum* MV 19-22, *dagi-d-up* ŞD 72-4; *söyle-d-e* YZD 34-7, *az-ı-d-ur* GZ 55-21, *benze-d-ü* YZŞ 18-12, *ara-t-dı* YZD 38-7, *uza-d-ıp* FS 845, *düze-dür-r* GZ 48-3, *diril-d-ür* ŞD 81-6, *getür-d-elüm* HŞ 2101, *berki-d-üp* HŞ 6634, *düke-d-e* FS 776, *okı-d-ur* YZŞ 85-10, *inci-d-ür* FS 102, *korkı-d-ur* YZŞ 83-6, *kakı-d-ur* FS 742, *bayıd-d-ur* "zenginleştirir" FS 611, *iş-le-d-ürmişsin* GZ 20-1, *ile-d-em* YZŞ 29-11, *sap-ı-d-ur* HŞ 1912, *uşa-d-a* ŞD 163-12, *kuşa-t-mışdı* HŞ 2293, *ögre-d-em* GZ 46-1, *öde-t-di* HŞ 2371, *sıçra-t-dı* HŞ 1815, *yücel-d-ürseñ* ŞD 24-11, *oyna-d-up* GZ 23-3, *uza-d-up* FS 845, *ey-d-ür* HR 43.

-gur-, -gür-: Bikaç kelimeye görülür, bugün kullanılmaz: *ir-gür* MV 10-15, YZD 85-1, ŞD 184-11, AD 27-11, DV 308-1, FS 73, HŞ 3313; *dir-gür-* "diriltmek" ÇNG 183-4, DK 31-13, *tur-gur-* "durdurmak" DK 237-12.

-z-: Çok az görülen bir ektir: *em-z-ür-* YZŞ 90-6, DK 6-13; *tüt-ü-z-* ŞD 120-6, *ut-u-z-* "yenilmek, kaybetmek" FS 276.

İsim :

100. Çokluk eki *-lar, -ler'*dir; bugünkünden farklı bir durum yoktur: *can-lar* SV 1-43, *söz-ler-i* YZD 36-1.

101. İyelik eklerinde bugünkü şekillerden farklı durum, 1. ve 2. şahıslarda aradaki vokalin daima yuvarlak olması, 3. şahıs ekinin ise daima düz vokal taşımasıdır:

-(u)m, -(ü)m, -m: *âh-um* YZŞ 59-13, *it-üm* ŞD 125-1, *ulu-m* FS 976.

-(u)n, -(ü)n, -n: *at-un* YZD 91-9, *sözler-ün* AD 19-9, *bende-n* HŞ 1000.

-ı, -i, -sı, -si: *döst-ı* SV 11-228, *göz-i* AD 17-4, *koku-sı* HS 1431, *sü-si* YZŞ 29-13.

-(u) muz, -(ü) müz, -muz, -müz-yâr-umuz ŞD 138-8, iş-ümüz HR 58, ata-muz SU 11-47, iki-müz YZŞ 19-12

(u) ñuz, -(ü) ñüz, -ñuz: uss-uñuz SV XXIV-8, iş-üñüz YZŞ 69-3, baba-ñuz, YZD 64-3, degme-ñüz YZŞ 69-4.

-ları, -leri: başka-ları-na HR 59, ev-leri SV 1-36.

102. İsim çekim eklerinin bugünkünden farklı bir durumu yoktur; yalnız genitif eki daima yuvartak vokalli (-uñ, -üñ, -nuñ), lokatif ve abalitif ekleri hep -d iledir (-da, -de; -dan, -den).

3. Şahıs iyelik eklerinden sonra umumiyetle -n akkuzatif eki kullanılmaktadır, yardımcı-bağlayıcı -n- ile -n-ı, -n-i kullanılışı daha azdır: baş-ın SV I-49, söz-i-n ŞD 151-11; agz-ı-n-ı AD 16-8, ev-i-n-i SV II-140.

103. Bilhassa manzum metinlerde çok defa, ilk isim genitif eki almadığı hâlde isim tamlaması belirli bir mânâ taşımaktadır, (Eksiz tâyinli izâfet): gözüm (üñ) bebegidür anuñ ol hâl-i siyâhı ŞR 7-2, zülfün (üñ) kemendi ŞD 78-1, yüzleri (uñ) top-ragına YZD 54-9, ağız (nuñ) yöresine YZŞ 11-4, düşümüz (üñ) ta'birin YZŞ 43-5, cân (uñ) safâsı ŞD 133-3, Şirin (üñ) gözinden HŞ 1241, Üzeyr (üñ) eşegi HR 65, Husrev (üñ) kissasını HŞ 976, Muhammet (üñ) gelmeği MV 6-3, Atâyî (nüñ) nazmı AT 27-43, Tanrı (nuñ) nûrî FS 905, Resûl (üñ) kızı GZ 38-12, bâg (uñ) nazmı AT 27-43, Tanrı (nuñ) nûrî FS 905, Resûl (üñ) kızı GZ 38-19, bâg (uñ) ıssı FS 158 gibi.

104. Hususiyle manzum metinlerde, 1. ve 2. şahıs iyelik ekli kelimelerden sonra akkuzatif eki getirilmediği hâlde, belirli bir akkuzatif Bânâsı bulunmaktadır (Eksiz belirli akkuzatif) : göñlüm (i) aldı YZD 96-15, acebler ol kişi gam yidüğüm (i) ŞD 80-13, uran yüzüm (i) ŞD 45-7, sözüñ (i) beyân eyle YZD 29-2, cigerüm (i) yakdı AD 27-10, içmesün kanum (i) HŞ 931, elüñ (i) yu HSN 8-4, ne yüküm (i) bir nefes giderici var HR 114, kadaşçugumuz (i) vir YZD 73-17, yazalar aduñ (i) FS 1023, dilüm (i) şeş ki eydem FS 1065, aduñ-ı söylegil Gz 41-2, aduñ (i) FS 1023, dilüm (i) şeş ki eydem Fs 1065, aduñ-ı söylegil Gz 41-2, aduñ (i) işidürüm DH 1-23, kanum (i) içersin CR IX-4.

105. İsim çekim eklerinin kullanılışında, bugünküne göre bâzı farklı durumlar görülmektedir:

Bugün datif hâlinde kullanılan var-fiili bâzân akkuzatif eki almaktadır: anuñ ile vardılar togru yol-ı MV 4-54, kimse ansuz togru yol-ı varmadı MV 4-55. Datif yerine akkuzatif ekinin kullanılmasına başka örnekler: salaydı Yûsuf ardın-ı özin YZD 23-8, aglar idi kendü vaf-ı hâlin-i YZD 20-11, hüsni vaf-ı sığmaz YZD 3-17, tapar idum ben sen-i YZŞ 18-4.

Datif bâzân akkuzatif yerine kullanılır: Kissa-i Yûsuf-a bünyâd idelüm YZD 1-12, dilerler aluban gitmeg-e YZŞ 3-14.

Datif bâzân lokatif yerine kullanılır: Yûsuf katın-a söyleşdi YZD 9-12.

Datif bâzân ile edatının yerine kullanılır: tâ'at-e meşgul olur YZD 103-7, ayş-e meşgul oldılar YZD 103-8, gelür kul elinden hemîşe günâh/ol ümmîd-e kim afv ide pâd-şâh FS 1057.

Lokatif bâzan datif yerine kullanılır: ol terâzu kefesin-de Yûsufî / kodılar YZD 26-5, su ortasın-da kodılar YZş 101,14, harf içinde bu kadar ma'nâ sığar SV II-22.

Lotatifin ablatif yerine kullanılmasının çok örneği vardır (esasen Eski Türkçede lokatif eki, aynı zamanda, ablatif mânası da ifade ediyordu): Beşir elin-de gömleği Ya'kûb alır YZD 86-15, kâfirler-de bir söz-de dilûn yuyasın / yig andan ki aş-da elûn yuyasın FS 729, yârî agzın-da öpen cânı dudagin-da öper ŞR 35-1.

106. İsim çekim eklerinin eski şekilleri, ancak klişeleşmiş olarak bâzı kelimelerde görülür.

Datif eki -ga'nın izi baña, saña, buña, şuña zamirlerinde ve yana *yan, taraf* kelimesinde bulunmaktadır.

Ablatif ekinin asıl şekli *-dın, -din* kalıplaşmış olarak öñdin kelimesinde ve bir iki kelimedede geçmektedir: en öñdin HŞ 1852, sagdın yaña SN 233-7, buñar-dın yaña KD 7-1, çep çevre-din SN 12-2, iki yaña-dın KD 30-3, bu yaña KD 7-1, çep çevre-din SN 12-2, iki yaña-dın KD 30-3, bu yaña-dın AP 25.

107. Bağlama edatı ile'nin (*-la, -le* şeklinde de vasita ve beraberlik eki olarak kullanılışında bugünküne göre farklı bir durum yoktur: odun ile HR 92, ılı su-y-ıla FS 568, gözi-y-le bak SV II-80, yenün-le yaşımı sil HSN 6-2.

Öbür instrumental eki *-n* Eski Anadolu Türkçesinde oldukça işlekti: ac-i-n öldi FS 110, göz-i-n "göz ile" YZŞ 81-8, gündüz-i-n HŞ 1087, dün-i-n DK 239-2, susuz-i-n FS 114, yalñuz-i-n DV 303-6; MV 7-33, yay-i-n "yazın" HŞ 1013, 1139, güz-i-n DK 15-11, kış-i-n HŞ 1015, sabah-i-n AH 193, öyle-n DK 172-4, güc-i-n "zorla, güçle, güçlükle" FS 619, vakt-i-n YZŞ 28-7, gün-i-n FS 80, hatâsız-i-n KY.36, gafil-i-n SN 9-1, yaya-n DK 30-2, sag-i-n sol-i-n KTŞ 2a, yir yir-in GZ 8-3; 4-2, YZD 88-12, oht-i-n FS 539, kez-i-n FS 834, baş-i-n "önce, ilken" YZŞ 83-15, soñ-i-n "sonra, son olarak" YZŞ 87-9, ilk-i-n YZŞ 90-3. Bu ek vasita halinden çok "olarak" mânasıyla hal zarfı şeklide ve yer ile zaman bildiren kelimelere getirilerek yer ve zaman zarfı olarak kullanılmıştır. Bâzı kelimelerde ise kalıplaşmış olarak görülür: deg-i-n SV I-16, için (<uç-u-n) YZŞ 62-13, yarın FS 857, SV I-5; üst-ü-n FS 326, bütün YZŞ 30-10, FS 206.

Bu ek ile benzetme bildiren *-layın, -leyin* (*-la-y-i-n*) birleşik edatı yapılmıştır: ugru-layın ŞR 16-5, ad-layın FS 479, kömür-leyin YZŞ 53-11, ölü-leyin FS 940 kal-kan-layın HŞ 3643.

Yine benzetme ve eşitlik bildiren *-cılayın, -cileyin* (*-çe eşitlik ekidir*) birleşik edatında da *-n* eki görülür: an-cılayın HŞ 1891, sencileyin HŞ 1891, Fs 896, GZ 43-3, ben-cileyin GZ 41-9, SF 10-2, biz-cileyin ŞD 52-1, bun-cılayın HŞ 2078.

108. Eşitlik eki *-ça, -çe, -ca, -ce*'nin kullanılışında farklı bir durum yoktur. Ekin eşitlik dışında çeşitli mânâ ve fonksiyonu vardır. Ek XIV. asır metinlerinde daha çok *-ça, -çe* şeklinde görülmektedir.

Ek kalıplaşmış birleşik şekillerden *-cılayın* ve *niçe* gibi zarf olan kelimelerde de bulunmaktadır (bk. 107).

109. Yön ekleri *-ra, -re; -aru, -erü* (< garu, -gerü) taş-ra (>daşra), iç-re, son-ra, üye-re; yok-aru, iç-erü, ile,erü, tış-aru DK 88-10, yañ-aru "yana" YZŞ 26-9, añ-aru "öte, öteye, ileriye" DK 9-9, SN 309-15, KB 368-5 kelimelerinde görülür.

Yön eklerinde -ra, -re değişik kullanışlarda ve oldukça işlek olarak da geçer: depe, re FS 510, SN 297-9, DK 203-7; yol-ı-ra "yol boyu" YZŞ 21-2, yol-sı-ra YZŞ 67-6, gök-si-re KDŞ 7-3.

Kalıplaşmış şekilde bazı kelimelerde (berü, girü, kançaru) görülen -ru, -rü eki bir kelimedede de bulunmaktadır: açka-ru AO 13.

Sıfat :

110. Kullanışları bakımından belirtme sıfatı olan sayı isimlerinde bugünküne göre farklı durum yoktur. Sadece bazı sayı isimlerinde ses değişikliği görülmektedir: biş, yidi, tokuz, yigirmi.

Sıra sayı sıfatları iyelik ekli; fakat, daima düz vokallidir : üç-inci, dörd-inci, tokuz-inci, on-inci, otuz-inci. Çok nadir olarak iyelik eksiz şekiller de görülmektedir: iki-nç SN.

111. Vasıflandırma sıfatlarının pek çok örneği vardır. Sıfatlarda karşılaştırma -rak, -rek eki ile yapılmaktadır: katı-rak-mı HŞ 1106, tız-rek HŞ 1464, yig-rek HŞ 1404, ulu-rak-dur ŞD 93-11.

Sıfatlarda berkitme sıfatın tekrarlanmasıyla yapıldığı gibi, ilk heceye -p konsonantı getirilip birleştirilmesi ile de yapılır: düp-düz ÇN 30, DV 305-5, DV 306-9, HŞ 6490; top tolu ŞD 101-11, çep çevre HŞ 1315, ap alaca DK 61-4, sapa sağ DK 29-7, yapa yaluñuz DK 148-1.

112. İşaret sıfatları bu, şu o, şol, ol ve birleşik bir şekil olan uşbu işbu'dur: bu cihan SV I-4, şu dem FS 76, ol sözi GZ 38-12, o sâhib devleti MV 7/1-36, şol kimseyi ŞD 4-12, uşbu sözi YZD 65-20, işbu sözleri HV 4-19.

113. Çeşitli belirsizlik sıfatları kullanılmıştır: *bir gice* YZD 17-17, *bir kaç* alay HŞ 2316, *iki üç* bazlamaç SV XIX-2, *kamu* yohsula ŞD 86,5, *her* okında GZ 35-3, *her bir kişi* SV II-26, *degme* kişiye FS 374, *ne* yigitdür GZ 43-2, *nice* gün AD 14-7, *kankı* kişi SV I-1, *her nice* mansıb, YZD 54-10, *hep tâc* ü dârı DV 301-2, *hiç* kimse YZD 55-13, *hiç kes* ŞD 4-1, *cümle* kuvvet HŞ 859, *dükeli* feylesof HŞ 6806, *fulan* kasrı HŞ 1759, *heman* lâhza YZD 30-12.

114. Soru sıfatları ne, nice, kaç ve kankı'dır: ne yirde bulalum YZD 80-2, nice sultan imiş GZ 31-10, kaç kişidür gelen YZD 68-19, kankı yire HŞ 1926.

Zamir :

115. Şahıs zamirleri ben, sen, o, ol, biz, siz, onlar'dır. Çekimde bugüne göre en fazla değişik manzara gösteren 3. şahıs zamiridir: o, ol, anı, ana, anda, andan, anuñ; anlar, anları, anlara, anlarda, anlardan, anlaruñ. Ol zamirinin -n instrumental ekli şekli anın " ol halde, onun için, onunla, binâenaleyh" mânâsı vermektedir: anın yüzün sürerdi Ş 465, anın can bigi HŞ 563.

Şahıs zamirlerinin genitif hâli, daima yuvarlak vokallidir; benüm, senüñ, anuñ, bizüm, sizüñ, anlaruñ.

Akkuzatif ve genitif hâllerinde ben ve sen zamirlerinin bini, sini; binüm, sinüñ şekilleri de görülür: bin-i bilgil SV I-27, sini DV 303-11, bin-üm HŞ 1883, sinüñ ŞD 102-9,

116. İşaret zamirleri bu, şu, o, ol ve, şol'dur; bu'nun çokluğu bular ve bu-n-lar, şu'nun çokluğu şu-lar, o ve ol'un çokluğu o-lar'dır, şol'un çokluğu yoktur; ol işaret zamirinin çekimi ol şahıs zamirinininki gibidir: ne belâdur bu SV IX-8, şu kim DV 307-7, odur aslı usûl MV 4-70, vâcip oldur MV 2-1, şolkim ŞD 15-4: bulara Hr 76 bunlara ŞD 51-3, şular AD 30-3, olarufı HŞ 2254.

Lokatif hâli bunda, şunda, anda "burada, şurada, orada" mânası vermekteir.

Şahıs ve işaret zamirlerinden sonra *gibi, tek, içün, ile* edatları getirildiği zaman 3. şahıs çoklukta genitif eki kullanılmadığı hâlde, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde, istisnâ olarak bu işaret zamirinin çokluğuna *ile ve içün* edatları getirildiği zaman genitif eki kullanılmaktadır: HR 58, açılır bunlarfı-la âşikâre HŞ 1894; bunlarufı çün YZD 56-16 (Bu şekli krş. Yûsuf anlarufı-la görîşür YZD 82-20, anlarufıla bile bindi YZD 91-1).

117. Dönüşlülük zamirleri *kendü, öz* ve ikisinin birleşmesinden meydana gelen *kendüz*'dür. Bugün *öz* ve *kendüz* kullanılmıyor, *kendü*'nin yerine ise kendi'nin iyelik ekli şekli olan kendisi geçmiştir: kendü kendüme GZ 2-1, kendüni YZD 90-8, kendü-si YZŞ 92-10, kendü-ye HŞ 1909, kendülerin YZD 57-13; öz-üm YZŞ 93-4, öz-üñ SV VI-8, öz-i FS 983; kendüz-üm YZŞ 12-13, kendüz-ü; bil SV I-64, kendüz-ine HŞ 1911, kendüz-üñüz-i YZŞ 80-10.

118. Aynı zamanda soru zamiri olan *kim* ve *ne*'den başka çeşitli belirsizlik zamiri kullanılmıştır: kim Veled'i severse SV III-12, kimi peri kimi hür YZD 12-11, kimi-si bu derde ile hayran MV 18-30, kimse işlemez GZ 43-3, döndümez kimesne HŞ 2007, hiç kimseneye benzedimez kimsene anı AD 29-8; ne-ler didi FS 828, biri altun biri gümüşdi YZD 62-7, dostlarumdan birisi YZŞ 98-6, ikimüzden birimiz ŞD 112-8, üçü YZŞ 12-10, anı YZD 62-12, ol biri YZD 2-12, ne ki göñlüm diler ise SV I-54, ne kim emr itdi ise MV 4-61, her ne dîrsen işidür GZ 30-1, her kim ister Tanrıyı SV II-85, her ki yüz sürdi AD 14-5, her birine YZŞ 55,6, her birisi semîz HR 75, kamudan muhtâr HR 8, kamuya kesb ise HŞ 839, kamusından yigrek YZD 72-13, kankası-yla eyleye ceng HŞ 2245, göklerüñ her kangısına MV 10-46, bir kaçı ol kızlarufı HŞ 1334, ayruga mey bize câm-ı can-fezâ ŞD 130-1, yüzün ayruga döndi HŞ 1802, niceler kim söyledi YZD 5-11, özgeler gamufıdan kurtulmak ister ise MV 4-4, dükeli yalvardılar YZŞ 53-13, dükilesinin bağladı YZD 76-2, cümle zârı kaldılar YZD 15-9, seni cümle sever ŞD 86-3, pâdeşler cümlesi AD 14-6, degmesi YZŞ 1,8, degmeñüz YZŞ 69-4, hep geldiler 69-4, fülânca olmaduk HM 5-7.

Birisi belirsiz zamiri yerine, az olmakla beraber *biregü*, şeklinin de kullanıldığı görülmektedir: biregü görse HŞ 6734, YE.

119. Asıl soru zamirleri *kim* ve *ne*'den başka, iyelik eki getirilmiş soru sıfatları ile bâzı kelimeler de soru zamiri olarak kullanılmaktadır: kim ide beyân HŞ 1054, nedür salâh ü fesâd HR 7, kankısını eydelüm YZD 91-10, kanı Sa'dî FS 67, kandadur YZŞ 23-8, kanca YZŞ 70-3, kancaru gitdi YZD 11-8.

120. Bağlama zamiri *kim* ve Farsçadan gelme ki'dir, kullanılışında bugünkünden farklı bir durum yoktur: nice begler kim dilerdi anı YZD 96-6, bu cefâyı ki bize gerdiş-i eflâk eyler ŞD 102-1.

121. Daha çok lokatif sözlü eklerle ve zaman bildiren kelimelerle kullanılan vas-

fiyet zamiri -kînin Eski Anadolu Türkçesinde kalın şekli de görülmektedir: elüâüz-de-ki bıçagufıuz YZŞ 40-6, sende-ki ŞD 171-3, dün-ki HŞ 1230, öñdin-kilerden HŞ 908, başunda-gı HŞ 2186, uçmaktadı ÇNG 192-2, taşargı MT.

Zarf :

122. Zaman zarfı olarak *indi, imdi, şimdi, girü* "sonra", *kaçan* "ne zaman", *hemîşe, çü, çün, nice bir* "ne zamana kadar" gibi doğrudan doğruya edat ve zarf olan kelimelerle *-a dek, -â degin, -dan berü, -dan girü*, sonra gibi son çekim edatlı kelimeler ve pek çok isim ve sıfat durumunda kelimeler kullanılmıştır. Türkçe ve yabancı asıllı, bu kelimelerin bir kısmı şunlardır: bugün, dün ü gün, dün gün, dünle, tafla, bugur<bu+ogur, şol dem, şol saat, şol oht FS 1002, ol ohtun FS 539, şol ohtın FS 77, şol-ok dem, ol-ok dem, her dem, her ay, her seher, lâhza, geh, gâh, geh, gâh, gehî, nâ-geh, seher-gâh, subh-dem, her subh, gündüz-in, gici gündüz, günden güne, ikide bir, bir hefte, bir yol, biñ yıl, bir müddet, birazdan, bir kaç gün, bir ay, iki aylık, bu gice, bir gün, bir nefes, bir iki gün, biraz gün, evvel, öñ, son, soñı, pes "sonra", andan "ondan sonra", pes andan, ırte ilkin, öñdin, en öñdin, dâim müdâm, demâdem, dem-be-dem, hemîn, ol dem, ol saat, ol zaman, ol vakt, şol vakt, yarın, âhir, hemân dem vs.

123. Yer zarfları olarak karşı, ara, kanda, her kanda, girü, berü, içeri, ilerü, ırak, kancaru, añarü "öte, öteye", taşra, yukarı, aşaga, öte, tapa (dapa) "tarafa, yöne" gibi kelimeler kullanılmıştır.

124. Mikdar zarfları bugün kullanılmayan katı, top, key, igen, igende, telim (delim), öküş, yigin (bugün Anadolu halk ağızlarında yeğın şeklidir) gibi kelimelerle sıfatlardan yapılan, çok, hayli biraz, bir katre, bir avuç, bir zerre, bir arpa, bir şemme, hezâr bâr, az, niçe, ol kadar, şol kadar, küllî, bol, yavlak (yavlak begendi FS 767) gibi kelimelerdir. Kelime tekrarı ile de mikdar zarf yapılır: biñ biñ, tümen tümen, katre ktre, deste deste, az az, bölük bölük, tabak tabak.

125. Suret ve tarz zarfları olarak, öyle, biyle, şöyle, eyle kim, böyle kim, şöyle kim, bu deñlü, bu resme, şu resme, ol resme, ne resme, buncilayın, ancilayan, bencileyin, sizcileyin, sencileyin, nice niceme (niceme çoğ ise ılduz HŞ 2275), oñat (iyice) (bu sözi dimedüm oñat FS 175), bayık "âşikar, şüphesiz" (bayık bil FS 611), yalufıuz "yalnız başına", ayrık "başkaca, ayrıca", ança "o kadar", ansuzın, ansuzda "ansızın", bellü, gibi çoğu doğrudan doğruya zarf olan kelimelerden başka Türkçe ve yabancı asıllı pek çok suret zarfı kullanılmıştır: "añul", "yavaş, yavaşça" (añnul söyle FS 532), tız, serâser, dest-ber-dest, nâgehân, eksüksüz, elsüz, aguzsuz, yavuz, geñez "rahat" (korkulu köprüden geñez geçüre SV 1-15), geñsüzün "istemiyerek" (öldüre geñsüzün FS 615), hoş vs. Suret zarfı bâzan isim ve sıfatların tekrarlanmasıyla yapılır: arkun arkun "yavaş yavaş, hafif hafif, ağır ağır" (HŞ 1779, 6123), dürlü dürlü, saf saf, bir bir, pâre pâre, halka halka, delük delük, arpa arpa vs.

Edat :

126. Bağlama edatları olarak daha çok yabancı asıllı kelimeler kullanılmıştır. Şartı bildirenler: eger, ger, ver, gerçi, egerçi, ve-ger, çi-ger, v'eger-ni "yoksa", bâñr; fakat bildirenler: velf, velfkin, velf, fik, lâkin, fakat; sebep bildirenler: zîrâ, çün, çün-

ki çün-kim; istisnâ bildirenler: meger, illâ, atıf bildirenler: ile, u, ü, vu, vü, ve, yâ, yâ-hud; benzetme bildirenler: san, san-ki, san-kim, sanasın, beñzer, gûyâ, gûyiyâ, nite-ki, nite-kim; cümle bağlayıcılar ki ve kim'dir.

Sebeup bildiren ve Farsça asıllı olan çü, çün, çün-ki ve çünkim edatları zaman da bildirir.

127. Berkitme edatları: daki, *dahı* (çok az olmakla beraber dağı ve tağı şekli de vardır); *da*, *de*, Farsça *hod* ve Türkçe *oktur*; ok edatı zamirlerden soa kullanılır: Yûsuf ahvâlini ol-ok tañladı YZD 75,5, şol-ok SN 327-6.

128. İşaret edatları uş, uşda (üşde), üş-bu ve iş-bu'dur.

129. Soru edatları ne, nice (niçe), nice-bir "ne zamana kadar"; nişe, neden, ne için, niçün (neçün), nire (nere), nireye, nireden, kanı, kanda, kandan, nite'dir.

130. Son çekim edatlarından isimlerin gövde, zamirlerin genitif hâllerine getirilen *bigi-gibi*, *teg-deg*, *tegi-degi* benzetme; *içün* sebep; *ile*, *birle*, *bile* beraberlik bildirir. Sadece isimlerin gövde haline getirilen *içre*, *üzere-üzre*, yer ve tarz; *dapa* (Ken'an dapa 12-13) taraf bildirmektedir.

Datif isteyen *dek* ve *degin* edatı sınırlandırma ve sonlandırma bildirir: subh-a dek ŞD 52-10, Çalab-a degin SV I-16.

Ablatif isteyen edatlardan *-dan berü*, *-den girü*, *-den öñdin*, *-den sonra* zaman; *-den özge* taklid; *-den* ötürü sebep; *-dan yaña* yer ve yön bildirmektedir.

Alt, üst, iç, ön, art, orta, ara, yan, yöre, çevre gibi yer, mesafe ve yön bildiren kelimelerle postpositional olan deyimler yapılır. Bunlar münasebetlerini bildirdikleri isimlerle tâyinsiz izâfet meydana getirirler.

131. Çağırma edatları *iy*, *i*, *yâ*, *eyâ*; *-â*, *-yâ*'dır. Teessürî nidâ (duygulanma) edatları Türkçe, Arapça ve Farsça asıllı âh, heyhât, hasretâ, dirîg, dirîgâ, zinhâr, hey hey, ahsent-şâbâş, zihî, zî, amân, hayf, hayfâ, vây, eyvây, vâh, hâ vs.'dir.

Filî :

132. Bildirmenin şimdiki zamanında kullanılan 1. ve 2. şahıs ekleri zamirlerden, 3. şahıs eki dur- fiilinden gelişmiştir. Bugüne göre farklı durum şudur:

-am, -em	: 1. şahıs eki	(Bugün -im, -im;, -um, -üm şeklindedir).
-van, -ven	:	(Bugün kullanılmaz).
-sin, -sin	: 2. şahıs eki	(Bugün dört şekildedir. Ekin sonundaki -n son zamanlarda -ñ (s) olarak yazılmıştır).
-dur, -dür; -durür	: 3. şahıs eki	(Bugün durur şekli yoktur).
-uz, -üz	: Çokluk 1. şahıs eki	(Bugün dört şekli vardır).
-vuz, -vüz	:	(Bugün kullanılmaz).
-süz, -süz	: Çokluk 2. şahıs eki	(Bugün sınız, -sınız kullanılıyor).

aşığı-y-am YZD 29-4, mest-em HŞ 1396, ben-em HR 113; kuluñ-van FS 636, nâtu-

vân-em YZD 24-1, bîçâre ben-ven ŞD 98-10; resûl-sın GZ 51-11, eyü-sin DV 303-12; ogrı-dur YZŞ 16-2, güneş-dür AD 15-10, nâdân durur ŞD 50-13, diri durur YZŞ 33-7; peşimân-uz HŞ 1291, kem-üz ŞD 120-13, biz-üz HR 80; râzı-vuz YZŞ 86-14, bîçâre-vüz FS 1060, ne-vüz SV XVI-1; kardaş-sız YZŞ 66-1, kör-sız SV XXIV-4.

1. şahıs ekinin nâdir olarak *-vam*, *-vem* ve *-in*, *-in* şekilleri de görülür: âşık-vam SV III-6, delü-vem SV III-6, sayru-vam SV II-135, ben ne-vem SV II-144; kul-in SN 1117-3, ben-in F 153, nökeri-y-in AP 42-2; *-vanın*, *-venin* şekli ise enderdir: ben-venin KDŞ 19.

Bildirmenin menfisi *degül* ile yapılır: şek degüldür HŞ 1275, degülse HŞ 1309.

Bildirmenin geçmiş zamanları ve şartı i- cevherî fiili ile yapılır.

i- fiilinin -dük partisipi bir ek gibi sayılmış ve çok zaman kökün vokaline uyarak kalınlaşmıştır: hakk idugin HŞ 973, hakikat idugina ŞD 102-9.

133. Fiil çekimindeki şahıs eklerinden, görülen geçmiş zaman ve şart dışında kullanılan ve zamirlerden gelişmiş olan 1. tip ekler bildirmenin şimdiki zamanında kullanılan eklerdir (bk. 132).

Görülen geçmiş zaman ve şartla kullanılan ve iyelik eklerinden gelişen 2. tip şahıs eklerinde bugüne göre büyük bir değişiklik yoktur.

Teklik 1. şahıs : -m

2. şahıs : -ñ

3. şahıs : --

Çokluk 1. şahıs : -k, -k (Şart'ta ve istekte -vuz, -vüz)

2. şahıs : -ñuz, ñüz

3. şahıs : -lar, -ler.

134. Görülen geçmiş zaman çekimi şöyledir: agla-dum YZL 99-11, geç-dün HŞ 2124, buldı SV 1-48, kıl-duk FS 967, ilet-dünüz YZŞ 68-10, sor-dılar SV II-31.

135. Anlatılan geçmiş zaman eki *-miş*, *-miş*'dir, çekimi: düş-miş-em YZŞ 60-2, az-miş-vanın MT, di-miş-sin ŞD 179-1, köyünmiş HŞ 1580, irişmiş durur FS 972, ol-miş-dur ŞD 186-2, getür-miş-üz GZ 32-18, göm-miş-siz YZŞ 87-9, tut-ış-mışlar YZŞ 53-9.

Anlatılan geçmiş zaman bazan *-up*, *-üp* gerundium eki kullanılmak suretiyle de ifade edilmektedir. Ekin böyle bir fonksiyona sahip olması, kendisinden sonra gelen tur- fiilinin düşmesi dolayısıyledir. Bugün bu hususiyet daha çok Âzerî Türkçesinde kullanılmaktadır. arup-sın HŞ 1880, bul-up-dur ŞD 12-11, gel-üp-dür DV 302-2.

136. Şimdiki zamanı ifade için hususi bir ek yoktur, şimdiki zaman istek veya geniş zaman ekleri ile anlatılmaktadır.

137. Geniş zaman ekleri *-ur*, *-ür*; *-ar*, *-er* ve *-r*'dir. Birinci şahıs eki olarak umumiyetle *-am*, *-em*; az olarak *-yan*, *-ven* ve *-in*, *-in*; ender olarak *-vam*, *-vem* ve *-vanın*, *-venin* kullanılır: kalur-am ŞD 115-8, sorar-van FS 25, görür-ven HŞ 832; öl-

dürür-in DK 46-10, görmez-in KD § 17; durur-vam ü aglar-vam oturur-vam u inler-
vem SV VIII-5, başarur-vanın SN 287-1.

Geniş zaman menfisi *-maz, -mez* eki ile yapılır: sor-maz-am ŞD 127-12, kayır-
maz van HŞ 1520, bil-mez-em YZD 56-8, kezmez-ven ŞD 43-7; vir-mez-üz YZŞ
86-8, şığış-maz-lar HŞ 1204.

Bugün *-ar, -er* eki olan bin-, gir-, giy-, kıl-, yat- fiilleri *-ur, -ür* ile çekilmektedir:
bin-ür YZŞ 58-5, gir-ür DV 307-7, gey-ür HŞ 2281, kıl-ur FS 325, yat-ur ŞD 63-2.

138. Gelecek zaman eki *-isar, -iser*'dir: öl-iser-em YZD 45-19, HŞ 1411, bul-
isar-sın HŞ 970, uç-isar ÇN 66, ol-isar-dur HŞ 819, görme-y-iser-üz GZ 53-3, eyle-
y-iser-ler ÇN 34, kıl-isar-lar-dur YZD 18-13.

Gelecek zaman bâzan geniş zaman ve istek ekleriyle de ifade edilmektedir.

Gelecek zaman ayrıca *-sa+gerek* şekli ile de anlatılmaktadır: et-sem gerek ŞD
117-12, olsa gerek AD 22-11.

Örneği az olmakla beraber bâzan *-ası, -esi* gelecek zaman partisipi eki de pre-
dikat olarak kullanılmaktadır: şükr- iline var-ası YZD 24-10, ecel geldükde lâbüd
gid-esi YZŞ 99-9, eyle ol-ası-sın FS 891, alu kal-ası-sın FS 891, pâdşâhı ol-ası de-
gülsin KD § 22, koy-ası-dur FS 793, çık-ası-dur zâlimñ hep dişi FS 147, öküş katılık
gör-esi-dür son uç Fs 780, bit-esidür sinüm üzre gök ot Fs 964.

139. Şart eki *-sa, -se*'dir. Çekiminde, çokluk 1. şahısta farklı bir durum vardır:
yaz-sa-m ŞD 41-6, bin-se-m FS 377, dut-sa ÇN 43, aparsa-vuz DK 73-3, sohbet
et-se-vüz KV 98, bul-sa-ñus HŞ 1316.

140. İstek eki *-a, -e*'dir, çekimi bugüne göre farklıdır : dur-a-m AD 24-5, gör-e-
m YZD 64-6, toldur-a-van SV I-20, bil-e-ven FS 458; añ-a-sın SV VI-1, gör-e-sin H
1421; bul-a ŞD 20-12, del-e HŞ 1095; sor-a-vuz YZD 61-10, di-y-e-vüz YZŞ 18-13;
koy-a-sız YZD 45-5, ilt-e-siz YZŞ 68-11; al-a-lar HŞ 1545, di-y-e-ler HR 70.

İstek bâzan şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman da bildirmektedir.

141. Emirde her şahıs için ayrı asıldan gelen ekler kullanılmıştır. Çekimi bugüne
göre farklıdır : var-ayın HŞ 1464, vir-eyin ÇN 8, tut-ayım FS 332, vir-eyim DK 32-5,
yık-ayım GZ 38-2, eyd-eyüm YZŞ 42-4, kıl-ayım YZD 14-15; agla-gil ÇN 58, işit-
gil DV 300-10; dön ŞD 152-2, al SV v-2; art-sun AD 23-4, eyle-sün YZD 49-5, kıl-
alum ŞD 128-1, gel-elüm HŞ 1219; avla-ñ YZŞ 1161, diñle-ñ ŞD 100-12, yap-uñ
HŞ 1921, bil-üñ FS 164, oyna-ñuz GZ 49-19, gizle-ñüz YZD 49-17, kıl-uñnuz HŞ
1512, eyd-üñnüz YZŞ 15-14; bul-sunlar YZD 1-13, di-sün-ler DV 301-8, FS 819.

Emir çokluk 2. şahıs eki sadece *-ñ* 'dir, aradaki yardımcı vokal sonradan ekin
bünyesine girmiştir.

142. Gereklilik için hususi bir ek yoktur, şart ekine gerek kelimesi eklenmek su-
retiyle yapılmaktadır: ben tuz etmek hakkını bil-sem gerek YZD 31-13, yerine gitse
gerek han yasağı ŞD 163-2.

Bu *-sa+gerek* şekli gelecek zaman mânâsı da ifade etmektedir (bk. 138.)

143. Fiillerin birleşik şekillerinde bugüne göre farklı bir durum yoktur; hikâye, ri-
vâyet ve şart tarzları *i-* fiili ile yapılmaktadır.

Yalnız bâzan geniş zaman rivâyetinden sonra şart eki geldiği zaman -misa, -mise<missa<-miş-sa<-miş ise şekli ortaya çıkmakta ve şartın rivâyeti mânâsı ifade etmektedir: hoş mahrem idi ömr olur-mışsa "olsaymış, olmuş olsa" bekası ŞD 13-8, Türk dilini bilür-miseydüm "bilmiş olsaydım" SV I-78, ana hakkı Tanrı hakkı degül-miseydi kalkubanı yirümden turaydum DK 53-7, sen degül-miseñ ayân/yaradur degül idüm kevn ü mekân MV 4-38, dökeydün elürnde-mişse mişse Âb-ı hayât SN 262-5, elüm de-misse didi boyunduruk/ne yük tartadum ne oladum aruk FS 573.

144. Soru eki *-mi*, *-mi'*dir, ekteki vokal daima düzdür. Fiil çekiminde ekin yeri bakımından bugünkünden farklı bir durum yoktur.

145. Birleşik fiil yapan yardımcı fiiller *et-*, *eyle-*, *kıl-*, *ol-*, *bul-*, *dut-* (tut-), *tur-* (dur-) ve *ur-*'dur.

Birleşik fiillerin tasvirî (descriptif) fiiller grupundan iktidarî fiilin müsbeti *bil-*, menfisi *u-* fiili ile yapılır. Bugünkünden farklı durum menfisinde hem *-i*, *-i*, hem *-a*, *-e* gerundiumunun kullanılmasıdır. Az olmakla beraber *-u*, *-ü* gerundiumu da kullanılmıştır: *bul-ımaz* YZŞ 71-10, *alday-ımaz* ŞD 17-13, *bil-ımez* HŞ 2245, *ol-ımaz* HŞ 1319, *ur-umazam* FS 881; *çık-amaz* YZŞ 63-6, *bul-amadum* YZŞ 34-1, *bul-amaz* ŞD 175-4, *tur-amaz* YZŞ 75-9, *tur-ımaz* FS 952; *diy-ümezdi* HŞ 1914, *ol-umazam* GZ 44-11.

146. Partisip ekleri bugünkünden farklı değildir. Geniş zaman partisipi olarak *-ar*, *-er*; *-ur*, *-ür*; *-maz*, *-mez*; şimdiki zaman partisipi olarak *-an*, *-en*; geçmiş zaman partisipleri olarak *-duk*, *-dük* ve *-miş*, *-miş*; gelecek zaman partisipi olarak *-ası*, *-esi* ve *-acak*, *-ecek* kullanılmıştır.

147. Gerundium ekleri olarak hâl bildirmek üzere *-u*, *-ü*; *-ı*, *-i*, *-a*, *-e*; *arak*, *-erek*, *-urak*, *-ürek*, *-iken* (ken); zaman bildiren *-ınca*, *ince*, *-ıcağ* (*-ıcağ*, *ıcağaz*, *-ıceğiz*, *-ıcağın*, *-ıceğinin*), *-madın*, *-medin*, *-mazdın* öñ, *-alı*, *-eli* ve *-duk* partisipinden meydana gelen *-dukça*, *-dükçe*, *-duğınca*, *-dügince*, *-dukda*, *-dükde*, *-duğında*, *-düginde*; atif bildiren *-up*, *-üp*, *-uban*, *-üben* kullanılmıştır.

Zâman mânâsı taşıyan *-ınca*, *-ince* eki hem bugünkü gibi "-dığı zaman" mânâsı, hem de "-ıncaya kadar" mânâsı ifade etmektedir: gice ir-ince "erinceye kadar" kalmışdı HŞ 1320, subh ol-ınca "oluncaya kadar" kıldı zârı HŞ 1600; gözi gör-ince "gördüğü zaman" HR 45, agard-ınca "ağarttığı zaman" kara sakalı yiğit FS 361, toy-ınca "doyunmaya kadar" ta'âm yine YZŞ 72-15.

Bugün kullanılmayan *-ıcağ*, *-ıcek* eki ve genişlemiş şekli *-ıcağın*, *-ıceğinin*, *-ıcağız*, *-ıceğiz* "-dığı zaman", *-ınca*, *-ince* mânâsını bildirir: gör-ıcek FS 304, sat-ıcağ YZŞ 12-11, esen ol-ıcağız HŞ 1752, gör-ıcegez akladı YZŞ 33-3.

Zaman ve tarz bildiren *-madın*, *-medin* eki henüz *-madan*, *-meden* şekline girmiştir. Ayrıca *-mezdin* öñ şekli de görülmektedir: sür-mezdin öñ HŞ 1027.

Zaman gerundiumu *-alı*, *-eli*'nin *-alidan*, *-eliden* ve *-alidan berü*, *eliden berü* şekilleri de vardır: gör-elden HŞ 1397, gör-eliden YZŞ 80-5, göster-elden FS 419, vir-eliden berü HŞ 924, ayrı-alıdan berü YZD 63-13.

Atif gerundiumu *-up*, *-üp*'ün genişlemiş şekli olan *-uban*, *-üben* ve *-ubanı*, *-übeni*, *-ubanın* *-übenin* bugün kullanılmamaktadır: bağlan-uban ŞD 145-11, ger-üben HR 74, ol-ubanı gelesiz YZŞ 68-7, diy-übeni YZD 31-12.